

Osmanlı Mirası Araştırmaları Dergisi

Journal of Ottoman Legacy Studies

e-ISSN: 2148-5704

Cilt 13 Sayı 36, Temmuz 2026 / Volume 13, Issue 36, July 2026

Makale Türü/Article Types: Araştırma Makalesi /Research Article

Geliş/Received: 17.12.2025

Kabul/Accepted: 10.04.2026

DOI: 10.17822/omad.133608

Atıf/Citation: Akın, M “ Belâgatın Estetik Tasarrufu: Neşâtî'nin Gazellerinde Bir Üslup Tekniği Olarak Eksiltme (İcâz-ı Hazf)”. *Osmanlı Mirası Araştırmaları Dergisi* 13/36 (2026): 407-430.

Akın, M

Millî Eğitim Bakanlığı, mehmetakin45@gmail.com, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-9509-4710>

Belâgatın Estetik Tasarrufu: Neşâtî'nin Gazellerinde Bir Üslup Tekniği Olarak Eksiltme (İcâz-ı Hazf)

The Aesthetic Economy of Eloquence: Ellipsis (Ijaz-i Hazf) as a Stylistic Technique in Neshati's Ghazals

Öz: Belâgat ilminin önemli unsurlarından biri olan icâz, lafızda tasarrufu sağlayarak manayı yoğun biçimde sunma sanatıdır. Bu sanatın estetik bir tezahürü olan eksiltme (icâz-ı hazf) dildeki ayıklama eğiliminin şairin elinde bilinçli bir üslup stratejisine dönüşmesidir. Bu çalışma 17. yüzyılın önemli sebk-i Hindî şairlerinden Neşâtî'nin gazellerini, belâgatteki estetik tasarruf ilkesi ve eksiltme pratikleri bağlamında incelemektedir. Kökeni tefsir geleneklerine dayanan eksiltme (hazf) konusu, dilbilim ve yeni Türk edebiyatı çalışmalarında yer bulsa da Klasik Türk şiiri özelinde şairin zihnindeki estetik sınırlama kurgusu üzerinden yeterince tartışılmamıştır. Bu makale, Neşâtî'nin şiir dünyasını; ses, kelime ve cümle düzeyindeki eksiltmeler üzerinden hiyerarşik bir analize tabi tutarak söz konusu boşluğu doldurmayı amaçlar. Çalışmada öncelikle belâgat eserleri ışığında icaz ve eksiltme kavramlarının teorik sınırları çizilmiş; ardından Neşâtî'nin şiir örgüsündeki ses, ek, kelime ve cümle düzeyinde eksiltmeler örneklendirilmiştir. Analizler yapılırken eksiltelen unsurlar köşeli parantezle gösterilmiştir. İnceleme sonucunda Neşâtî'nin özellikle kelime düzeyindeki yoğun tasarruflarıyla mısra yapısını sağlamlaştırdığı, cümle düzeyindeki eksiltmelerde ise okuyucunun zihinsel iştirakini şart koşan seçkin bir üslup inşa ettiği ortaya konmuştur. Bu yönüyle çalışma, Neşâtî'nin şiirinin sadece imge dünyasını değil, aynı zamanda belâgatın imkânlarını bir üslup disiplini ve teknik beceriyle nasıl yönettiğini tescil etmektedir.

Anahtar Kelimeler: Belâgat, İcâz, Eksiltme (İcâz-ı Hazf), Sebk-i Hindî, Neşâtî.

Abstract: Conciseness (icaz), one of the fundamental elements of the science of eloquence (balaghah), is the art of presenting meaning in a condensed form by practicing economy in expression. A remarkable and aesthetic manifestation of this art, ellipsis (icâz-ı hazf), represents the transformation of the natural tendency for linguistic omission into a conscious stylistic preference by the poet. This study examines the gazels of Neşâtî, a prominent 17th-century representative of the Sebk-i Hindî (Indian Style), within the framework of the "aesthetic economy" principle and elision practices in rhetoric. Although the subject of ellipsis (hazf), which has its roots in the tradition of Quranic exegesis (tafsir), has been addressed in linguistics and modern literary studies, it has not yet been sufficiently evaluated within the context of the "aesthetic limitation" construct in the poet's mind, specifically regarding Classical Turkish poetry. This article aims to address this gap in the literature by subjecting Neşâtî's poetic world to a layered analysis through omissions at the levels of sound, word, and sentence. The study first establishes the theoretical framework of the concepts of icâz and ellipsis in light of rhetorical treatises; subsequently, phonetic (sound), morphological (affix), and syntactic (word and sentence) omissions in Neşâtî's poetic structure are exemplified. During the analysis, omitted elements are indicated in square brackets [] to substantiate the deep structure of the text. The findings reveal that Neşâtî achieved structural compactness in his verse architecture, particularly through dense economy at the lexical level, and constructed a refined style that prioritizes the reader's mental participation through sentential omissions. In this regard, the study demonstrates how Neşâtî managed not only the world of imagery but also the possibilities of rhetoric with technical proficiency and stylistic discipline.

Keywords: Eloquence, conciseness, ellipsis, Indian style, Neşâtî.

Extended Abstract: In Classical Turkish poetry, icâz (conciseness), the art of presenting the most profound meaning with the fewest possible words, is a cornerstone of eloquence (balaghah). One of its most aesthetic and technical manifestations is hazf (ellipsis), where the natural linguistic tendency for economy is transformed into a conscious stylistic strategy by the poet. This study examines the ghazals of Neşâtî, one of the most original

representatives of the 17th-century Sebk-i Hindî (Indian Style), within the framework of this "aesthetic economy" principle. Rooted in the traditions of Quranic exegesis and classical Arabic rhetoric, the concept of ellipsis in Neşâtî's poetic world is not merely a metrical necessity (vezin); rather, it is a technique used to absolutize meaning, deepen emotional tone, and invite the reader to become an active subject in the construction of the text. By subjecting Neşâtî's poetry to a hierarchical analysis (ranging from phonetic and morphological to lexical and sentential levels) this article aims to demonstrate how the poet managed the possibilities of rhetoric with technical discipline. The semantic gaps created by ellipsis serve as bridges that connect the poet's world of imagery with the reader's mind.

Textual analysis, a qualitative research method, was employed in this study. The ghazals in the Neşâtî Divânı were scrutinized in light of classical rhetorical treatises and the theory of "ellipsis" in modern linguistics. The findings were classified into four main categories: phonetic omissions made for metrical reasons, morphological economies at the affix level, lexical omissions (adjectives, nouns, pronouns, conjunctions, particles), and logical/syntactic omissions at the sentence level (predicates, subjects, complements, conditional clauses). During the investigation, the contribution of each type of ellipsis to the rhythmic flow and semantic depth of the poem was detailed through selected couplets. Specifically, the problem of how these omissions crystallize meaning within the complex imaginative world of the Sebk-i Hindî was placed at the center of the analysis. The research highlights that ellipsis is not an absence but a "present silence" that dictates the poem's atmosphere.

The analysis reveals that Neşâtî masterfully employed the technique of ellipsis at several levels. At the morphological level, by omitting the third-person singular copula, the poet bestows an atemporal absolutism upon the judgment. For instance, in the expression "her rûz jeng-horde" (every day [is] corroded), the state of corrosion is removed from being a temporary process and presented as an unshakeable truth inherent in the nature of things. Furthermore, the omission of case endings dissolves the distance between words, thereby increasing the density of the imagery. Regarding lexical and parts of speech, in the omission of adjectives and nouns, Neşâtî relies on the collective memory of the poetic tradition. By omitting adjectives that qualify the beloved's beauty, he elevates these attributes to a level of extra-textual transcendence. The omission of conjunctions and particles accelerates the rhythmic flow of the verse while leaving the logical connection between concepts to the reader's intuition. Notably, the absence of vocative particles reduces the lyrical distance between the poet and the addressee, transforming the discourse into an interior monologue and increasing its sincerity.

Syntactically, the omission of predicates and subjects shifts the focus of the poem directly onto the nature of the action or the objects of imagery. The absence of adverbial phrases frees the action from being confined to specific coordinates, granting it continuity and eternity. Neşâtî reflects his stylistic genius by concealing the miraculous speed and effortlessness of love prevailing over reason through linguistic density. For example, omitting a manner adverb like "suhûletle" (with ease) creates the impression that the action occurs so naturally and spontaneously that it defies verbal description. Similarly, the omission of indirect objects elevates personal experiences from individual complaints to the level of universal truths. Omissions in genitive constructions remove pronouns like "us" or "you" from the language, thereby infusing the collective strength of the dervishes or the all-encompassing presence of the beloved into the fabric of the text. In examples of "metonymical ellipsis," a human-place relationship is established through words like "assembly" or "world," reaching the highest level of conciseness.

At the logical level, the omission of conditional clauses or their results leaves the reader in a void of wonder and imagination. The indescribability of promised happiness or endured pain is conveyed through these structural gaps. By using the imperative mood instead of the conditional or by consciously leaving the consequence of a condition empty, Neşâtî makes one feel that the result is too sublime to be expressed in words. Furthermore, omissions performed through rhetorical questions (istifhâm-ı inkârî and ikrârî) demonstrate that the poet absolutizes his judgments through the tension of a question-answer dynamic. By implying the negative through a positive question or vice versa, a ground for mutual agreement is established in the reader's mind. Omissions in cause-and-effect relationships focus directly on the cause by not mentioning the result of the action, thus strengthening the lyrical impact and forcing the reader to deduce the consequence.

In Neşâtî's poetry, ellipsis (hazf) is not a linguistic defect or a deficiency; it is an area of semantic expansion. By weeding out words from the sentence, the poet redirects attention from the particular to the universal, and from the ephemeral to the permanent. The grammatical gaps in the text transform the reader from a passive recipient into an active subject who completes the mental jigsaw puzzle. The veiled yet profound imaginative universe of the Sebk-i Hindî is crystallized through these omissions; while the structure of the verse becomes lighter in wording, it acquires a massive volume in meaning. This study proves that Neşâtî did not treat rhetorical discipline as a mere ornamental tool but as an "aesthetic economy" that became the very building block of his poetic genius. Ultimately, ellipsis is a fundamental stylistic characteristic for Neşâtî that pushes the possibilities of language, lightens the weight of wording, and transforms poetry into an "art of intuition."

Giriş

Îcâz, lafzın fazlası olmaksızın manaya delalet etmesidir.¹ İlm-i meaninin konusu olan îcâz, bir sözü ifade edilmek istenen anlam kadar sözle anlatmayı ilke edinir. Bu durumda gereğinden fazla ya da az olan söz îcâz için uygun değildir.

Belâgat geleneğinde sözün anlamı tam karşılması müsavat, anlamı daha az sözle karşılması îcâz, anlamdan daha fazla söz kullanılması ise itnab olarak adlandırılır.² Genellikle iki ana başlıkta değerlendirilen îcâzın ilk türü, az sözle çok mana ifade etme esasına dayanan îcâz-ı kısar; ikincisi ise bu makalenin konusunu teşkil eden îcâz-ı hazf (eksiltme) tekniğidir.³ İcâz-ı hazfta anlatılmak istenen sözden herhangi bir unsur çıkarılarak yapılır, îcâz-ı kasrda ise sözden herhangi bir unsur çıkarılmadan mana özlü bir şekilde verilir. Bu makalede îcâz-ı hazf üzerinde durulacaktır.

Îcâz-ı hazf (eksiltme), sözün ana temasının (fehva) delaletine binaen, anlamın sözden daha fazla olduğu durumlarda kelime veya cümlelerin söylenmemesidir.⁴ Belâgate göre bu tasarruf, aklı veya naklî bir karineyle fark edilebilecek bir unsurun ibareden kaldırılması esasına dayanır. Belâgat ve fesahate malik kişiler, muhatabın delillere dayanarak anlayabileceği kısımları hazfetmeye meyillidirler;⁵ zira bu teknik, lafzın manaya eşit olduğu "takdir" veya lafızdan fazla olduğu "kısar" durumlarından farklı olarak bilinçli bir boşluk bırakma işlemidir.

İcâz-ı hazf (eksiltme), yalnız meaninin alanı değildir, bunun yanında nahiv, beyan ve bediyle de alakalıdır. Meaniye göre hazf (eksiltme) bir ipucuna, bir gayeye bağlı olarak fark edilecek kelimelerin, ögelerin ve cümlelerin ifadeden çıkarılması, terki anlamlarına gelir. Hazf böylece îcâzı sağlamış olur. Hazfta kelimeler, kelime grupları (müfredat), ögeler, cümleler ifadeden düşürülür.⁶

İbnü'l-esîr el-Cezerî'ye göre hazf ile icâz, ilginç bir iştir, büyüye benzer. Söylenmemesi söylenmesinden [ifadenin] daha açık ve anlaşılır olmasını sağlar. Susmak konuşmaktan daha fazlasını ifade eder. Konuşmadığın zaman daha fazla şey söylemiş olursun. Eksiltmede (îcâz-ı hazf) asıl olan her çeşidiyle sözde eksiltileni (hazfedileni) gösteren bir ipucunun bulunmasıdır. Hazfedileni gösteren bir emare bulunmuyorsa o anlamsız bir sözdür, hiçbir şekilde ve suretle kabul edilemez. Belâgat açısından her ne zaman aşikâr olursa söz zayıflar, sözde cazibe ve güzellik kalmaz.⁷ Abdülkâhir el-Cürcanî, eksiltile ifadelerin insanda bir incelik hissi oluşturduğunu söyler. Eksiltmenin kullanıldığı yerler sözün gerdanlılığı gibidir. Dolayısıyla eksiltme, güzel söz inşa etmenin esasını teşkil eder.⁸

Saraç, îcâz-ı hazf (eksiltme) bir sözden kelime ve cümle çıkarılarak yapıldığını söyler. Bu tarz bir îcâzla yapılan eksiltmenin ibarede bulunduğu fark edilmesi gerekir. Hazf ile yapılan îcâzda, çoğunlukla malum olan ya da tahmin edilmesi kolay olan bazı şeyler zikredilir. Buna sözü uzatmamak, asıl önemli olan şeyi öne çıkarmak ve ipucundan hareketle söylenmeyen şeylerin muhatabın muhayyilesine ve teviline bırakarak anlamı zenginleştirmek, güzellik endişesiyle vb. sebepler dolayısıyla olduğu gibi şiirde ölçü zorlamasından dolayı da başvurulur. Akıl, cümlelerin kendisi ve gelenekselleşmiş üslup bir sözde eksiltme yapıldığını göstermeye yardımcı olur.⁹ Bilgegil eksiltmeyi (îcâz-ı hazf), bir ibaredeki kelimelerin bir ya da birkaçını ya da içerdiği bazı

¹ İbnü'l-Esîr El-Cezerî, *El-Meseli's-Sâ'ir fî Edebi'l-Kâtib ve 'ş-Şâir c. 2* (Beyrut: Dârü'l-Kitâbi'l-İlmiyye, 1971), 58.

² Kadriye Yılmaz Orak, *Belâgat Geleneğimiz ve Belâgat-i Lisân-ı Osmânî* (İstanbul: Kitapevi Yayınları, 2013), 110.

³ Mehmet Akın, "Ruşuklu M. Hayrî'nin Belâgat'ı İnceleme-Metin-Terimler Dizini" (yüksek lisans tezi, İnönü Üniversitesi, 2016), 88.

⁴ İbnü'l-Esîr, *El-Meseli's-Sâ'ir*, 2:59.

⁵ Nihat Yalçın ve Uğur Gülbil, "Ahzâb Sûresi Örnekleminde İcâz-ı Hazif Olgusu", *Amasya İlahiyat Dergisi*, no. 18 (2022): 259.

⁶ Yılmaz, *Belâgat-i Lisân-ı Osmânî*, 235-236.

⁷ İbnü'l-Esîr, *El-Meseli's-Sâ'ir*, 2:61-62.

⁸ Abdülkâhir El-Cürcanî, *Delâilü'l-i'câz*, çev. Osman Güman. (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2015), 72.

⁹ M. Ali Yekta, Saraç, *Klasik Edebiyat Bilgisi Belâgat* (İstanbul: Gökkuşbu Yayınları, 2013), 81.

cümleleri düşürmek olarak tanımlar. Bunların ilkinde kelime ile yapılan eksiltme, ikincisine cümleyle yapılan eksiltme, der.¹⁰ Bu iki çeşit eksiltmeye meani ilminde ihtizal de denir.¹¹

Bugünkü dilbilim çalışmalarında îcâz-ı hazf yerine eksiltme ve eksiltim gibi tabirler kullanılır. Dilbilime göre eksilti/eksiltme, olağan hâldeki şekline nispetle bazı öğeleri eksik olan ama anlamayı aksatmayan dizimdir. Eksiltili biçimler, hâl veya dilbilgisi bakımından zorlanmadan anlaşılabilir, eksik tarafı kolaylıkla giderilebilecek yapılardır.¹² Dilbilimsel açıdan eksiltme (îcâz-ı hazf), metnin bütünlüğü içinde daha önce geçen bir unsurun yüzey metinden kaldırılmasıdır. Eksiltmede, metinden düşürülen ögenin muhatap tarafından çıkarımsal olarak tamamlanması öngörülür. Bundan dolayı eksiltme tamamıyla dil içi bağlamı referans alan bir dil tasarrufudur. Beaugrande ve Dressler'e göre eksiltme (îcâz-ı hazf) metinde tasarruf sağlayarak anlamın yoğunlaşmasını ve böylece sözün daha etkili söylenmesine imkân veren bir vasıttır. Eksiltmeden yararlanmadan metin oluşturmak vakit ve enerji israfına yol açar.¹³ Bu tür eksiltmelerde söze muhatap olanın öngördüğü ibareler kaldırılarak sözden tasarruf sağlanır. Zira muhatapın öngördüğü veya malumu olduğu sözü lüzumsuz bir şekilde uzatmak manayı bozabilir. Hazfla muhatapın odağı sözün asıl gayesine çevrilir ve söylenmeyen şeyler onun muhayyilesine sevk edilir.¹⁴

Eksiltmenin Batı retoriğinde karşılığı “ellipsis”dir. Ellipsis anlamsal olarak kolaylık sağlamak üzere bir kelimenin, kelime grubunun, bir ögenin cümleden çıkarılmasıyla yapılır. Bu durum anlatımda gereksiz kullanımlardan kaçınılma ile gerçekleştirilir.¹⁵ Ancak Batı retoriği geleneğinde ellipsis, sadece teknik bir kısalık değil, aynı zamanda muhatapın zihnini harekete geçiren stratejik bir boşluk olarak ele alınır. J.A. Cuddon, eksiltmenin (ellipsis) anlatıma kazandırdığı hız ve bu sayede oluşan retorik vurguya dikkat çekerek bu figürün metne çarpıcı ve dinamik bir üslup kazandırdığını ifade eder.¹⁶

Araştırmacıların uzlaştıkları nokta, eksiltmenin en az çaba yasası” (least effort) gereği meydana geldiğidir.¹⁷ Buna karşın edebi bir strateji olarak eksiltme, William Empson'ın “belirsizlik” (ambiguity) kuramı bağlamında şiirin en derin köklerinden birini oluşturur. Empson'a göre sözcüklerin taşıdığı yan anlamlar (connotation) ve eksiltmelerle yaratılan boşluklar, okura alternatif tepkiler verme alanı açarak metnin anlam dünyasını çoğaltır.¹⁸ Dolayısıyla îcâz-ı hazf, sadece sözden tasarruf etmek değil; aynı zamanda anlamın inşasında okuru aktif hâle getirir.

Bu durum modern okur odaklı kuramların (Reader-Response Theory) temelini oluşturur. Wolfgang Iser'e göre edebi metinler, doğası gereği okur tarafından doldurulması gereken “boşluklar” (Gaps/Leerstellen) barındırır. Okur bu boşlukları kendi muhayyilesiyle somutlaştırarak metni tamamlar. Umberto Eco'nun “açık yapıt” (open work) kavramıyla da örtüşen bu yaklaşım, îcâz-ı hazfın okuru pasif bir alıcı olmaktan çıkarıp anlamın üretim sürecinde aktif bir konumuna taşıdığını gösterir.¹⁹

Dilde yapılan eksiltmelerin bir amacı vardır. Bazen eksiltme (hazf) sadece bir sebeple bazen birden fazla maksatla yapılabilir. Kaynaklarda hazfın gerekçeleriyle ilgili pek çok sebep zikredilmektedir. Bunlar saygı ve hürmetle beraber muhatapı korkutmak, abes sözlerden

¹⁰ Kaya, Bilgegil, *Edebiyat Bilgi ve Teorileri* (Erzurum: Salkımsöğüt Yayınları, 2015), 114.

¹¹ M. Ali Yekta, Saraç, “İcâz”, *DİA*, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2000), 21/392.

¹² Berke, Vardar, *Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü* (İstanbul: Multilingual Yayınları, 2007), 92.

¹³ Gülsün Leyla, Uzun, *Metindilbilim*. (Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları, 2011) 159.

¹⁴ Türkan, Alvan, “Klasik Türk şiirinde İcâz'a Dair Tespitler ve Teklifler”. *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi* no. 33 (2015): 135-164.

¹⁵ Zeynep, Korkmaz, *Gramer Terimleri Sözlüğü* (Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1992), 53.

¹⁶ John Anthony Cuddon, *A Dictionary of Literary Terms and Literary Theory* (West Sussex: Wiley-Blackwell, 2013), 231-232.

¹⁷ Süer, Eker, *Çağdaş Türk Dili* (Ankara: Grafiker Yayınları, 2003) 30.

¹⁸ Cuddon, *A Dictionary of Literary Terms*, 28-29.

¹⁹ Cuddon, *A Dictionary of Literary Terms*, 589-590.

uzaklaşmak, îcâz ve ihtisarı sağlamaktır. Ayrıca dinleyenin faili bilmesi, dehşet ve korkuya düşürmek, muhatabı vakanın veya hükmün kendisine sevk etmek; övme, yüceltme, küçük düşürmek ve hafife almak gibi maksatlar da bu tasarrufun sebeplerindendir. Bir unsuru zikretmeyerek şerefleştirmek, zikredilmeyeni gizlemek ya da onun açıkça bilindiğini göstermek; gereksiz olandan kaçınmak, hükmü takviye ve ihtisas etmek, kapalı olanı açıklamak, kuşkuyu gidermek, dikkat çekmek, geçişli fiili geçişsiz yapmak, hükmü genelleştirmek, edep ve haya lazım geldiğini bildirmek gibi nükteler kaynaklarda yer almaktadır.²⁰

Eksiltme ile yapılan îcâzın idrak edilmesi iki türlüdür: İlkinde eksiltelen (hazfolunan) unsuru belirlemek için fazla çaba gösterilmez, hazf hemen anlaşılır/fark edilir. İkinci kısmın anlaşılması zordur. Derinlemesine düşünmeyi gerektirir ve uzun uzadıya tefekküre muhtaçtır. Zira ona delalet eden [ipuçları] gizlidir. Beyan ilmindeki çalışmalarıyla uzmanlaşmış ve bu konuda bir meleke, bir yöntem bulan kimseler ancak bunu bulup çıkarabilir.²¹ Bir metinde eksiltme yapıldığını anlamının en önemli yolu kelime grubu, cümle ya da metnin bağlamına hâkim olmaktır. Bir bütünlük olmadan düşürülen/kaldırılan öğelerin varlığını tespit etmek pek mümkün değildir.

Eksiltmenin (hazf) sebeplerinden belli başlı olanları şunlardır: Kullanım sıklığı, sözün uzaması, tamlama nedeniyle, bir sözün kaldırmanın söylemekten daha meşhur olması, zamanın az olması, hazır bulunuşluk, kafiye ve redife uymak, düşürülen unsurun söylemesinde bir yarar olmaması, gizli soruya cevap olması, önce gelen cümlelerin eksiltelen unsura delalet etmesi gibi nedenlerden dolayı eksiltmeye başvurulur.²² Eksiltmenin olması için birtakım şartlar lazımdır. Bunlardan ilki eksiltelen unsuru gösteren aklî veya naklî bir delildir. İbn Hişam Muğni'l-lebib adlı yapıtında eksiltmenin (îcâz-ı hazfın) önemli şartlarını şöyle sıralar: Eksiltelen sözün başı ile sonunda (siyak-sibak) eksiltelen unsura karşılık gelecek mekalî, lafzî ya da aklî karineden meydana gelen bir delil bulunmalıdır. Bunların yanında şer, âdet, örf, hâl, lügat açısından karinelerin de bulunması gerekir. Cümleden bir ya da daha fazla şeyin eksiltilmesi (hazfedilmesi) muhatapların zihnini karıştırmamalıdır. Eksiltme (hazf), tahfif ve kısaltmak (ihtisar) amacıyla yapılmalıdır. Hazfedilen unsur eksiltelenin (mahzufun) yerine getirilen bir şey olmamalıdır. Eksiltilecek (hazfedilecek) ibare zayıf bir etken olmamalıdır. Eksiltelen (hazfedilen) kısaltılmışın kısaltması olmamalıdır.²³

Divan şiirinin her döneminde değişik yoğunluklarda eksiltmeye (îcâz-ı hazf) yer verilmiştir. Bazı kaynaklarda eksiltmenin metnin bağlamından kolayca anlaşılacağı söylenece de bazı divan şairleri anlamı örtük bir şekilde vermek istediklerinden onların şiirlerindeki hazfı çözmekte zorluk yaşanabilir. Özellikle sebk-i Hindî şairlerinin şiirlerinde diğer üsluplara göre anlam kapalılığına daha çok yer verildiği için onların şiirlerinde klasik şiir üslubuna göre nispeten daha zor çözülebilen îcâz-ı hazflar söz konusudur. Nitekim Hint üslubu şairi olan Neşâtî'nin gazellerinde de bu durum bazen görülür.

Eksiltme (îcâz-ı hazf), her dönem şiirinde belli oranlarda kullanılan bir dil tasarrufu yoludur. Eksiltme, sadece edebi metinlerde değil; günlük dil de dahil olmak üzere dilin kullanıldığı birçok alanda tercih edilir. Tabii ki edebi metinlerde eksiltme (îcâz-ı hazf) olayı bilgi aktarıcı metinlere göre daha fazla tercih edilir. Çünkü bir bilgiyi aktarmayı amaçlayan metinlerin olabildiğince açık olması gerekir. Dolayısıyla bu tür metinlerde belirsizlik hoş karşılanmaz. Edebi metinler farklı yorumlamalara açık olduğu için eksiltme (îcâz-ı hazf) için uygun bir zemin sunmaktadır.

²⁰ Yalçın ve Gülbil, *Îcâz-ı Hazif Olgusu*, 259.

²¹ İbnü'l-Esîr, *El-Meseli's-Sâ'ir*, 2:59.

²² Yalçın ve Gülbil, *Îcâz-ı Hazif Olgusu*, 262.

²³ İsmail, Durmuş, "Hazif". *DİA*. (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1998), 17/ 122-124; Yalçın ve Gülbil, *Îcâz-ı Hazif Olgusu*, 262-263.

Eksiltmenin bulunduğu divan şiirlerinde metnin dil içi çevirisinin yapılmasında karşılaşılan güçlüklerden bazıları eksiltmeleri (îcâz-ı hazf) fark edememekten ileri gelir. Bazen ifadeye metnin bağlamına uygun bir ek, kelime ya da ibare eklendiğinde metinde kastedilen anlama kolayca intikal edilebilir. Metinlerde yapılan eksiltmeleri anlamak zihinsel bir yapbozun parçalarını tamamlamak gibidir. Metindeki bazı anlamsal ve dil bilgisel boşlukları metnin bağlamına, geleneksel yapısına vakıf olunduğunda tamamlamak daha kolaydır.

İcâz-ı hazf (eksiltme) bazen ses ve ek düzeyinde olabilir. Bu tür hazfta bazen vezin gereği bir ses düşürülebilir. Ek düzeyinde ise ek-fiil, yönelme, bulunma, ayrılma, belirtme durum ekleri ile iyelik, tamlayan eki, nisbet “î”si hazfedilebilir. Kelime düzeyindeki hazflarda ise sıfat, isim (mevsuf), zamir, bağlaç, edat, ünlem, zarf, fiil, tamlayan (muzafunileyh) tamlanan (muzaf), yardımcı fiil, fiilimsi, nida eksiltir. Cümle öğeleri yüklem, özne, nesne, zarf tümleci, dolaylı tümleş hazfedilebilir. Bunlardan başka bir cümle de hazfedilebilir.

Yöntem ve Kapsam

Bu çalışmada Klasik Türk edebiyatının estetik yapısında önemli bir belâgat unsuru olan îcâz-ı hazf (eksiltme) kavramı, 17. yüzyılın Hint üslubundaki öncü isimlerinden Neşâtî'nin gazelleri bağlamında analiz edilmiştir. Araştırmanın kapsamını, şairin edebi kişiliğinin ve üslup özelliklerinin en yetkin hâliyle görüldüğü 137 gazel oluşturmaktadır. Metinlerin tespitinde Prof. Dr. Mahmut Kaplan tarafından hazırlanan Neşâtî Divanı esas alınmış; şairin divanındaki bütün gazeller, belâgat kaynaklarında tanımlanan hazf türleri ve modern dilbilimdeki eksilti (ellipsis) kuramları çerçevesinde titizlikle taranmıştır. Taranan bu metinler arasından îcâzın estetik tasarrufa dönüştüğü, anlam yoğunluğunun okurun zihinsel katılımıyla tamamlandığı ve şairin üslubunun en belirgin örnekleri seçilerek incelenmiştir.

Araştırmanın metodolojik zeminini nitel metin analizi yöntemi oluşturmaktadır. İncelenen beyitler, dilbilimsel ve belâgat yönünden çözümlenerek eksiltmenin metnin katmanlı anlamına katkısı yorumlanmıştır. Elde edilen veriler, îcâzın şairin dil tasarrufu içerisindeki hiyerarşisini ortaya koymak amacıyla ses, ek, kelime ve cümle düzeyi olmak üzere dört temel başlık altında sistematik bir tasnife tabi tutulmuştur. Analiz edilen beyitlerde metnin orijinal yapısını bozmadan eksiltelen unsurların tespiti ve anlaşılabilirliği için köşeli parantez [] kullanımı tercih edilmiştir. Bu bütüncül ve sistematik yaklaşım, Neşâtî'nin şiirinde eksiltme yoluyla sağlanan anlam genişlemesini ve okuru metne dahil eden estetik stratejiyi somutlaştırmayı hedeflemektedir.

Eksiltme (İcâz-ı Hazf) Türleri

Eksiltme türleri ile ilgili tasnif yapılırken ses, hece, kelime-kelime grubu, cümle şeklinde küçük birimden büyük birime doğru bir sıra izlenmiştir. Eksiltme örneklerinin yoğunluğu ve niteliği bakımından Neşâtî'nin gazelleri, şairin üslup karakterini yansıtacak temsil gücüne sahip olduğu için inceleme bu hacimle sınırlandırılmıştır.

1. Eksiltmenin Ses Düzeyinde Olması

1.1. Vezin Gereği Sesin Eksiltilmesi

Neşâtî'nin gazellerindeki fonetik düzeydeki eksiltmeler, aruz vezniyle dilin doğal telaffuz yapısı arasındaki gerilimi dengeleyen zaruri müdahalelerdir. Bu tasarruflar, mısra akustiğini bozmadan hece yapısını vezne uygun hâle getirir.

Neşâtî'nin aşağıdaki beyitlerde n[e]'ola (G 1/5); k[i]ola (G 133/3); n[e]yleyse (G 97/5) örneklerinde görüldüğü gibi iki ünlünün çakışmasıyla oluşan çatışmayı bilinçli bir eksiltme hamlesiyle giderdiği görülmektedir. Bu eksiltmeler, okura pürüzsüz bir söyleyiş zemini sunma gayretinin tezahürleridir.

Olsa Neşâtî n'ola sırr-ı hikem her sözüm

Levh-i dil âyîne-i gayb-nümâdur bana (G 1/5)

Döner o verde *k'ola* hâr ile hırâşîde

Düşince ‘ârizına ‘aks-i nevk-i müjgânı (G 133/3)

Gehi galtân olup gâhî serin pa eylesün ‘âşık

Hemân *n'eylerse* itsün kûy-ı dil-dâre ayak bassun (G 97/5)

2. Eksiltmenin Ek Düzeyinde Olması

Neşâtî'nin şiirinde ek düzeyindeki eksiltmeler, metnin yüzey yapısını daraltarak yargı gücünü arttıran yapısal müdahalelerdir. Bu kategoride en yaygın uygulama ek-fiilin düşürülmesidir.

Ayrıca yönelme, belirtme, bulunma ayrılma gibi durum ekleri ile iyelik ve tamlayan eklerinin düşürülmesi, kelimeler arasındaki bağlamsal ilişkiyi morfolojik köprü kalktığı için doğrudan hâle getirerek sebk-i Hindî'ye özgü yoğun mısra dokusunu oluşturur. Vezin ve ahenk kaygısının ötesindeki bu ayıklama dil bilgisel boşlukların zihinsel karinelerle doldurulmasını sağlayarak muhatabı metne dahil eder.

2.1. Ek-fiilin Düşürülmesi

Ek-fiilin düşürülmesi anlamı daha etkili bir şekilde aktarılmasını sağlar. Genellikle ek-fiilin geniş zamanının 3. tekil şahsında ek (-dır) düşürülür. Bu ekin düşürülmesi yargıyı zayıflatmaz aksine ona kesinlik ve mutlakıyet kazandırır. Bu eksiltme sayesinde mısra, bir haber cümlesinden ziyade tartışmaya kapalı bir hakikat sunumuna dönüşür.

Örneğin, Neşâtî'nin dünyanın değişimini anlattığı aşağıdaki beyitte (G 11/2) “her rûz jeng-horde[dür]” ifadesindeki ek-fiilin hafız, bu paslanma durumunu geçici bir süreçten ziyade eşyanın tabiatına ait sarsılmaz bir hüküm hâline getirir. Aynı şekilde “sâgar gül-i bî-hâr[dur]” (G 12/4) mısrasında kadeh ile gül arasındaki ayrımı ortadan kaldırarak anlamsal teması sıklaştıran bu hafız, benzetme unsurlarını mutlak bir özdeşlikle birleştirirken “ebrûsı zîr-i turrada[dur]” (G 26/1) tasvirinde ise imgeyi zamansal bir süreçten arındırarak durumsal bir sabitlik kazandırır.

Gör inkılâb-ı ‘âlemi bak tîg-ı sûsene

Her rûz jeng-horde[dür] vü her şeb siyâh-tâb[dır] (G 11/2)

Sâgar gül-i bî-hâr[dur] u sebû gonca-i ser-sebz[dür]

Pür zîb ü safâ olsa n'ola gülşen-i ‘işret (G 12/4)

Ebrûsı zîr-i turrada[dur] gûyâ sehâbdan

Şekl-i hilâl gâh nihân geh be-dîd olur (G 26/1)

2.2. Yönelme Hâli (-e) Ekinin Düşürülmesi

Neşâtî'nin gazellerinde morfolojik tasarruflar incelendiğinde yönelme eki bağlamında bilinçli bir eksiltmeye rastlanmadığı, mevcut örneklerin ise dönemin dil hususiyetlerine dayalı kalıplaşmış kullanımlardan ibaret olduğu saptanmıştır.

2.3. Bulunma Hâli (-de) Ekinin Düşürülmesi

Neşâtî'nin gazellerinde bulunma ekinin hafzedilmesi, çoğunlukla bir önceki dizimdeki ekin ikinci dizime delalet etmesi veya koordineli unsurlarda ekin ortak olarak kullanımı şeklinde tezahür eder. Bu morfolojik ayıklama, mısra içindeki ek yığılmasını önleyerek ritmik akışı hızlandırmaktadır.

Analiz edilen bulgularda (G78/3) ilk mısradaki “günde” biriminin yarattığı morfolojik hafıza, ikinci mısradaki “gün” kelimesindeki ekin düşürülmesine zemin hazırlayarak önemli bir îcâz örneği sunmaktadır. Zira buradaki hafızın doğruluğu metinsel bir karineye dayanmaktadır. Benzer bir şekilde “dil” ve “sîne” gibi eş değer unsurların atıf grubu içinde toplanması ekin her

iki unsurunu da kapsayacak şekilde tekil kullanılmasıyla sonuçlanmış, böylece mısra yapısı gereksiz ek kalabalığından arındırılmıştır. “Seher” (G 58/3) örneğinde görülen kullanım ise her ne kadar klasik şiirde zaman bildiren kavramaların ek almadan zarf işlevi yüklenmesi geleneksel bir durum olsa da cümledeki yapısal boşluğun muhatap tarafından tamamlanması yönüyle metnin yoğunlaşmasına hizmet etmektedir.

Yahşî günde bilmek olmaz kim diyânet kimdedür

Yahşî yoldaşı yaman gün[de] imtihan etmek gerek (G 78/3)

Bu âteş-i hasret ki dil[de] ü sînede vardur

Bir lahzada biñ ‘âlemi sûzân iderin ben (G 89/3)

Görüp ‘arakları yir yir ruhında tâbiş-i meyden

Çemende jâle seher[de] nevk-i hâr-ı hasrete düşmüş (G 58/3)

2.4. Ayrılma Hâli (-den) Ekinin Düşürülmesi

Neşâtî’nin gazellerinde ayrılma ekinin tasarrufu bir üslup özelliği oluşturacak sıklıkta değildir. Aşağıdaki örnekte ismin niteliğini veya benzetme yönünü vurgulayan bir yapısal tercih olarak kendini gösterir. Bu tür kullanımlarda ekin hazfı, kelimeler arasındaki anlamsal boşluğu daraltarak teşbihin etkisini arttırmaktadır.

Aşağıdaki beyitte geçen “âteş görünür” ibaresi, ilk bakışta “ateş kesilmek” veya “ateş gibi görünmek” şeklinde bir yüklem grubu olarak değerlendirilebilir. Ancak arka planda kastedilen “ateşten [yapılmış/ibaret] görünme” anlamı ayrılma hâli ekinin muhatapın zihnine bırakıldığını göstermektedir. Şair eki lafızdan çekerek nesne ile nitelik (ateş ve bağ) arasındaki ayrımı ortadan kaldırmış; böylece bağ doğrudan ateşin kendisiyle özdeş kılan yoğun bir sebk-i Hindî imajı inşa etmiştir. Geleneksel dildeki bu tür kullanımlar, ekin işlevini daraltmak yerine imajın gücünü pekiştiren önemli bir belâgat tasarrufu olarak değerlendirilmelidir.

Bâga sensiz bakâmam çeşmüme âteş[ten] görünür

Gül-i handânı degül serv-i hırâmânı bile (G 122/3)

2.5. Belirtme hâli (-i) ekinin düşürülmesi

Neşâtî’nin gazellerinde belirtme ekinin hazfı, genellikle vezin ve ahenk uyumunu sağlama amacı gütsen de aynı zamanda ifadenin anlamsal yoğunluğunu arttıran bir yapısal hamle olarak dikkat çeker. Belirtili nesne işlevi gören unsurlardaki bu morfolojik daralma, mısra içindeki ek yığılmasını engelleyerek okuru metnin yapısındaki anlamı tamamlamaya sevk eder.

İncelenen bulgularda (G 53/2) iyelik ekinin sonra gelmesi beklenen belirtme ekinin düşürülmesiyle mısranın aruz yapısı korunurken söyleyişte bir akıcılık sağlanmıştır. Benzer şekilde “müjem[i] fevvâre-i hûn-ı ciğer” (G 94/3) ve “terâne-i şevk[i]” (G 132/5) örneklerinde görülen hazıflar, nesne ile yüklem arasındaki anlamsal bağ koparmadan lafızda tasarruf sağlar. Bu tür eksiltmeler, Neşâtî’nin sebk-i Hindî’ye özgü girift imajları inşa ederken dilin teknik imkânlarını ne denli şuurlu kullandığını kanıtlamaktadır. Geleneksel şiir gramerinde yaygın görülen bu uygulamalar, şairin elinde hem bir vezin tamiri hem de metnin akustiğini güçlendiren bir üslup enstrümanına dönüşmektedir.

Bir beyâbâna düşürdük yolumuz[u] ‘ışk ile kim

Bün-i hârında niçe sahn-ı gülistân buluruz (G 53/2)

Eylemiş her bir müjem[i] fevvâre-i hûn-ı ciğer

Dîdeden ol kim dili hûn-âb idüp itmiş revân (G 94/3)

İşitmez oldı Neşâtî gönül terâne-i şevk[i]

Sadâ-yı zemzmeden şimdi nüh kıbâb tehi (G 132/5)

2.6. İyelik Ekinin Düşürülmesi

Neşâtî'nin gazellerinde iyelik ekinin hazfı, çok nadir görülür. Aşağıda tamlayanın açıkça zikredildiği veya atıf grupları aracılığıyla ekin açık bir işlev yüklendiği söz dizimsel yapıda bu durum görülür. Bu morfolojik tasarruf, mısra içindeki ek yığılmasını önleyerek anlamın daha özlü ve ritmik bir bütünlükle sunulmasına imkân tanır.

Aşağıdaki beyitte “bizüm... derûn u bîrûnumuz” diziminde de görüldüğü üzere “bizim” tamlayanına bağlı olan iki ayrı tamlanan unsuru tek bir iyelik ekiyle belirtilmiştir. Birinci tamlanan olan “derûn” kelimesindeki iyelik ekinin atıf vavı (u) ve ikinci kelimedeki (bîrûnumuz) ek karinesiyle hafzedilmesi, klasik şiirde sık başvurulan bir îcâz yöntemidir. Bu durum mısranın yüzey yapısındaki ek yığılmasını engelleyerek lafzı sadeleştirirken mana katmanında her iki unsuru da aynı tamlayana bağlayarak anlamsal bir simetri oluşturmaktadır.

Biz kim misâl-i şîşe-i mey pâk-meşrebüz

Birdür bizüm hemîşe derûn[muz] u bîrûnumuz (G 54/2)

2.7. Tamlayan (İlgi) Ekinin Düşürülmesi

Neşâtî'nin şiirlerinde tamlayan (ilgi) ekinin hafzedilmesi, isim tamlamalarının terkip kurgusunu sadeleştirerek mısra içindeki kavramsal geçişleri hızlandırır. Bu biçimsel tasarruf kelimeler arasındaki hiyerarşik kalabalığı hafifletmekte ve mısraya arkaik bir güç katmaktadır.

İncelenen örneklerde (G 86/5), “kâküli[nün] sevdası” tamlamasındaki ilgi ekinin düşürülmesi, aruz vezninin hece disiplinine uyum sağlarken aynı zamanda “kâkül” ve “sevdâ” imajları arasındaki mesafeyi eritmiş. Benzer şekilde, “dilber nâz[ın] (G 96/1) örneğinde tamlayan ekinin hazfı, nazı genel bir durum olmaktan çıkarıp sevgilinin toyluğuyla özdeşleşmiş yoğun bir imge hâline getirmiştir. Şair ekin yarattığı anlamsal mesafeyi ortadan kaldırarak sevgilin bu kavram karşısındaki tecrübesizliğini dilin eksilteli yapısıyla anlatmıştır.

Neşâtî kâküli[nün] sevdâsı ile oldı âvâre

Varup çâh-ı zekan nâm anı bir zindâna tapşurdum (G 86/5)

Dil niyâz itmekde dilber nâz[ın] bilmez neydüğün

Nev-zuhûr-ı ‘işvedür dem-sâz bilmez neydüğün (G 96/1)

2.8. Nisbet “î”sinin Eksiltilmesi

Neşâtî'nin şiir dilinde nisbet î'sinin hazfı kelimenin aidiyet veya mensubiyet bildiren somut yapısını aşarak kavramın mahiyetini mısra genelinde daha kuşatıcı ve soyut bir düzleme taşır.

Şu'le-i âh-ı derûn[î] örneğinde derûn kelimesinden düşürülen nisbet “î”si mısranın aruz disiplini korumanın ötesinde bir işlev yüklenir. İç/gönül anlamındaki isim, hazıf yoluyla “işsel/derûnî” niteliğe bürünerek “âh”ın kaynağını fiziki bir mekândan çıkarıp ruhsal bir niteliğe dönüştürür. Şair, eki yüzey yapıdan çekerek nesne ile nitelik arasındaki ayrımı eritmiş ve okuyucunun zihninde tamamlanacak anlamsal bir boşluk oluşturmuştur.

Zâd-ı reh-i ‘ışk kim zevk-i fenâdur baña

Şu'le-i âh-ı derûn[î] râh-nümâdur baña (G 1/1)

3. Eksiltmenin Kelime ve Kelime Grubu Düzeyinde Olması

3.1. Sözcük Türlerinin Eksiltilmesi

Cümle isim, sıfat, zamir, zarf ve bağlaç gibi farklı sözcük türlerinin hafzedilmesi, ifadenin lafız yükünü azaltırken anlamın çağrışım gücünü artırır. Neşâtî'nin şiirlerindeki bu tür eksiltmeler, genellikle muhatabın zihnindeki ortak dilsel hafızaya hitap eder. Şair, metnin yüzey

yapısından çektiği bir sözcükle, okuyucuyu metnin derin yapısındaki boşlukları tamamlamaya ve böylece şiirin inşa sürecine ortak olmaya davet eder.

3.1.1. Sıfatın Eksiltilmesi

Neşâtî'nin şiirlerinde sıfatın hazfedilmesi, somut nitelemeleri metninden çıkararak anlamı daha muğlak ve yoruma açık bir zemine taşır. Bu düzeydeki eksiltmeler, genellikle klasik şiir geleneğinin inşa ettiği ideal tip, mutlak kavram algısına dayanır. Zira muhatabın zihni, geleneksel karineler aracılığıyla eksik olan niteleyiciyi tamamlayabilecek yetkinliktedir. Şair, niteleme görevini doğrudan ismin kendisine yükleyerek anlamsal bir yoğunlaşma sağlar.

İncelenen bulgularda sevgilinin yüzü, âşık, yâr ve Cem'in kadehi gibi temel unsurların önüne gelmesi beklenen, niteleyici sıfatların (hûb, perişân, bî-kayd, safâ-bahş) bilinçli bir hazfa uğradığı saptanmıştır. Örneğin, “bî-rûy-ı yâr” (G 1/2) ibaresinde “hûb” (güzel) sıfatının eksikliği, sevgilinin güzelliğini mısra dışı bir mutlaklığına taşır. Benzer şekilde “âşık”la (G 36/5) ilgili “perişân” sıfatının hazfı, âşığın durumunu basit bir niteleme olmaktan çıkarıp onun öz niteliği hâline getirir. Diğer beyitte (G 60/5) sıfatın hazfedilmesi, yârin kayıtsızlığını arızı bir nitelik olmaktan çıkarıp onun mısra dışı ve mutlak bir vasfı hâline getirir. Şair, yârin ilgisizliğini doğrudan zikretmek yerine, bu niteliği “sırrın açılmaması” uyarısının içine gizleyerek mantıksal bir boşluk bırakmıştır. Son olarak “câm-ı Cem” (G 76/2) kullanımında kadehin geleneksel olarak atfedilen “safâ-bahş” (mutluluk veren) niteliğinin zikredilmemesi, beyitteki hüznü artıran bilinçli bir tezat zemini oluşturarak “beklenen neşe” ile “bulunan keder” arasındaki uçurumu derinleştirir.

Seyr-i bahâr eylesem bâğda bî-rûy-ı[hûb-]ı yâr

Her güli bir şu‘le-i sûz-fezâdur bana (G 1/2)

Ketm-i ‘ışk eylesen de ‘âşık[-ı perişân] Neşâtîves yine

Zerdî-i ruhsâr ile çeşm-i terinden bellidür (G 36/5)

Râz-ı dilüni açma Neşâtî gibi [bî-kayd] yâre

Evvel hele ol gamze-i mekkâr ile söyleş (G 60/5)

Humârı derd-i ser ü neşvesi bükâ-engîz

Bu bezmgâhda câm-ı [safâ-bahş-ı] Cemün nesin gördük (G 76/2)

3.1.2. İsmi (mevsuf) Eksiltilmesi

İsmi (mevsuf) eksiltilmesi niteleme sıfatlarının adlaşarak mısra içinde bağımsız birer faile dönüşmesini sağlar. Bu tür hazıflar, divan şiirinin imaj dünyasında karakterleri isimleriyle değil; baskın vasıflarıyla tanımlama eğiliminin bir sonucudur. Neşâtî mevsufu devreden çıkararak dikkati doğrudan eylemin niteliğine veya varlığın karakteristik özelliğine yöneltir.

İncelenen beyitlerde bu eğilimin belirgin örnekleri görülmektedir. Mevsufun düşürüldüğü durumlarda sıfat adlaşır. Aşağıdaki beyitte geçen (G 32/4) dil-siyeh nitelemesinden sonra beklenen “yâr” isminin hazfedilmesi, sevgilinin şahsiyetini tamamen onun “merhametsizliği” ve “kalp katılığı” ile özdeşleştirerek karakteri mücerret bir vasıf yoğunluğuna indirgemekte, böylece sevgilinin şahsi varlığını, taşıdığı bu baskın niteliğin temsiline dönüştürmektedir. Benzer şekilde “dil veren” (G 124/3), za‘îfi (G 78/1), şâdı örneklerinde “kişi” veya “âşık” isminin eksiltilmesi, ifadenin münferit bir bağlamdan kurtularak külli bir boyut kazanmasını sağlamıştır.

Zülfün ki her hamında niçe fitne bestedür

El-hâk o dil-siyeh [yâr] ‘aceb sihr-sâz olur (G 32/4)

Ser-nigûn bir çâh-ı pür-hûn olduğun bilmez gibi

Dil viren [kişi] reng-i şafakla âsmânın nakşına (G 124/3)

Ben za‘îfi [âşığı] kûy-ı yâre ileden eşküm dürür

Nitekim berg-i hazânı iledür gül-zâre su (G 78/1)

Olur mı bir dahı şâdı [kişiyi] zebûn ‘aceb görmek

Dü çeşm-i dil ki keder-yâb-ı hâk-ı hasretdür (G 44/3)

3.1.3. Zamirin Eksiltilmesi

Cümle içerisinde ismin yerini tutan zamirlerin hafzedilmesi, ifadenin üzerindeki söz dizimsel yükü azaltarak anlamı doğrudan eyleme veya iyelik bildiren kavrama yönlendirir. Neşâtî, Türkçenin eklemeli yapısından kaynaklanan şahıs eklerini birer karine olarak kullanıp zamiri yüzey yapıdan çekerek mısra inşasında bir üslup tasarrufu olarak kullanmaktadır.

İncelenen örneklerde (G 38/3, G 54/1) tamlanan üzerindeki iyelik ekleri (vücûd-umuz, derûn-umuz) “bizim” tamlayan zamirini gereksiz kılarak hafza zemin hazırlamıştır. Bu durum dilin olağan akışıyla uyumlu olsa da şairin bu zamirleri zikretmeyerek “biz” öznesinden ziyade çekilen “elem” ve “zahm” üzerine kaydırıldığı görülür. Özellikle “ne” (G 23/4) zamiri örneğinde olduğu gibi soru zamirinin hafzedilmesi, şairin hayret hâlini ve zihinsel karmaşasını dilsel bir boşlukla yansıtmaya bakımdan dikkat çekicidir. Bu tür tasarruflar lafızda kısalık sağlarken okuyucunun iyelik ekleri veya bağlamsal boşluklar üzerinden eksik unsuru zihinde tamamlamaya mecbur bırakan, metinle muhatap arasında aktif bir anlamsal ilişki kuran etkileşimli bir anlatım yapısı inşa etmektedir.

Hayretle [ne] itdügüm bilemem hûn-ı giryeden

Mihrâb-ı ebrûvanuña kârşu vüzû mıdır (G 23/4)

Virdük fenâya ‘ışka düşelden [bizim] vücûdumuz

Bizden yine o gözleri âhû remîdedür (G 38/3)

Dil pâre pâre zahm ile pürdür [bizim] derûnumuz

Şâhid degül mi gözden akan [bizim] cûy-ı hûnumuz (G 54/1)

3.1.4. Bağlacın Eksiltilmesi

Cümle diziminde bağlaçların hafzedilmesi, kavramlar arasındaki mantıksal ve söz dizimsel mesafeyi daraltarak mısranın ritmik akışını hızlandırır. Neşâtî bağlaçları eksilterek ifadeleri birbirine daha sıkı kenetlemekte böylece anlamı bir bağlaçla değil, doğrudan tezat veya paralellikler üzerinden kurmaktadır.

İncelenen bulgularda bağlaç tasarrufunun özellikle seçenek bildiren, simetri kuran veya tezatı vurgulayan yapılarda yoğunlaştığı saptanmıştır. Örneğin aşağıdaki beyitte (G 45/1) seçenek bildiren “yahut” bağlacının hafzı, muhatapı iki imge arasında bir kararsızlığa iterek “hayret” duygusunu biçimsel olarak destekler. Diğer beyitte (G 117/1) ise “vü” bağlacının hafzedilmesi bağlanan unsurlar arasındaki mesafeyi ortadan kaldırarak bu unsurların “bir yere gelme” eylemindeki bütünleşme şiddetini artırır. Benzer şekilde “İçen bu bâde’i mahmûr içmeyen [de]mahmur” (G 37/1) ifadesinde dahi mısrayı bir darbimesel havasına sokan unsur “de” bağlacının eksiltilmesiyle sağlanan keskin simetridir. Diğer beyitte (G 53/4) bile bağlacının hafzedilmesiyle, hayret duygusu dilsel bir vurgu olmaktan çıkarılıp okurun arka plan bilgisine bırakılmıştır. Zira geleneksel mazmun dünyasına hâkim olan muhatap, züht ve şarap arasındaki keskin tezatı zaten bildiğinden, bu şaşkınlığı dışsal bir bağlaça ihtiyaç duymadan bizzat tecrübe edecektir. Neşâtî, bu unsuru eksilterek hayreti söze dökülen bir izahat olmaktan kurtarmış ve okurun zihninde kendiliğinden doğan estetik bir sezgiye dönüştürmüştür. Son olarak sevgilinin vasıflarının sıralandığı “[hem] Bü’l-‘aceb fitne [hem] gârib âfet-i dünyâsın sen” (G 89/4) örneğinde tekrarlanan bağlaçlar bu vasıfları birleştirir.

Nokta-i hüsn mi [yahud] hâl-i ruh-ı cânâne midür

Yoksa murgân-ı dilûn saydı içün dâne midür (G 45/1)

Gelmiş girişme [vü] gamze-i mahmûr bir yire
 Cem' oldı dilde mestî-i sad şûr bir yire (G 117/1)
 Misâl-i çeşm-i bûtân nerkis-i çemen mahmûr
 İçen bu bâde'i mahmûr içmeyen [de]mahmur (G 37/1)
 Mey-i 'ışkuñla senüñ 'aklı ki rüsvâ görürüz
 Zühdi [bile] peymâne-keş-i meclis-i rindân buluruz (G 53/4)
 Milket-i sabrı harâb eyledi âhir gamzeñ
 [hem] Bü'l-'aceb fitne [hem] gârib âfet-i dünyâsın sen (G 89/4)

3.1.5. Edatın Eksiltilmesi

Cümledeki anlam ilgilerini (neden, benzerlik, soru vb.) kuran edatların hazfedilmesi, kavramlar arasındaki anlamsal boşluğu genişleterek muhatabın zihninde bir tamamlama süreci başlatır.

İncelenen bulgularda (G 4/4), soru edatının tekrarından kaçınılması mısradaki akustiği korurken “gögerdi [diye]” (G 7/1) örneğinde neden bildiren edatın hazfı, doğa olayları ile duygusal durumlar arasındaki bağı dolaysız hâle getirmiştir. Teşbih edatı olan “gibi”nin hazfedildiği “câm-ı mey-i nâb [gibi]” (G 121/1) örneği ise benzeyen ve benzetilen arasındaki mesafeyi tamamen ortadan kaldırarak teşbihi bir özdeşliğe (teşbih-i belîğ) yaklaştırmıştır.

Sâbâ mıdur tokınan zülfine yâhud şâne [midir]
 Nedendür ey dil-i şeydâ bu ıztırâb saña (G 4/4)
 Gögerdi [diye] rûy-ı hevâ zâhir oldı sanma sehâb
 Çemende berf ile bâz-ı sefide döndi gurâb (G 7/1)
 Sensiz meze yok bâgda ahhâb da olsa
 Her gül tolu bir câm-ı mey-i nâb [gibi] da olsa (G 121/1)

3.1.6. Ünlemin (Nida) Eksiltilmesi

Klasik şiirde nida edatlarının hazfedilmesi, hitap edilen unsur ile şair arasındaki duygusal aidiyeti kuvvetlendiren bir üslup hamlesidir. Neşâtî aşağıda sâkî (G 15/3), kendisi (G 20/5) ve gönle (G 79/1) hitap ederken nida edatını hazfedip söyleme daha samimi ve doğrudan bir karakter kazandırmaktadır. Vezin zaruretlerinin ötesinde bu kullanım, söyleyiciyle hitap edilen şey arasındaki yabancılığı kaldırarak ifadenin iç konuşma veya doğrudan seslenme tonuna bürünmesini sağlar.

Ol ebrûlar ki [ey] sâkî kible-i cândur rükû'ın gör
 Sürâhî gerdenin meclisde eyler râst gâhî kec (G 15/3)
 Ne bu feryâd [ey] Neşâtî ney-i hâmede yine
 Sîneden hasret ile yohsa şikâyet mi kopar (G 20/5)
 Kim dir ki saña her gama âmâde ol [ey] gönül
 Nâziyla niçe gussadân âzâde ol [ey] gönül (G 79/1)

Sözcük türlerinden zarf ve fiillerin hazfı cümlelerin öğelerinden zarf tümleci ve yüklem konusunu da kapsadığından burada ayrıca işlenmeyecektir.

3.2. Cümle Öğelerinin Eksiltilmesi

Cümle öğelerinin hazfedilmesi, mısra oluşumunda yapısal bir boşluk bırakarak metnin anlamsal dengesini muhatabın zihinsel tamamlayışına bırakır. Neşâti özellikle yüklem, özne, tümleç gibi öğeleri bir karineye bağlı olarak devreden çıkararak ifadenin lafız yükünü hafifletmekte ve şiirsel etkiyi güçlendirmektedir.

3.2.1. Yüklemin (Müsnet) Eksiltilmesi

Yüklemin hazfedilmesi, cümledeki yargıyı askıda bırakarak dikkati doğrudan nesne ve tümleçlerin yarattığı imaj dünyasına yöneltir. Bu düzeydeki eksiltmelerde, genellikle bir sonraki yargıdaki yüklem ortak kullanılır ya da tekrarlı bağlaçlardan yararlanılarak yüklem hazfedilir.

İncelenen bulgularda ilk örnekte (G 18/4) yüklem ikinci yargıda zikredilip ilk yargıda hazfedilmesi mısra içinde yapısal bir simetri oluşturmuştur. Tekrarlı bağlaçların yarattığı ritmik yapı ikinci örnekte (G 132/2) yüklem bildireceği hükmü mısranın geneline yayarak okuru kesin bir neticeye ulaştırmak yerine, dikkati doğrudan bu bağlaçların yarattığı anlamsal boşluğa odaklar.

Mestâne bir nighle bir şûr sal ki dehre

Zühdi tamâm rüsvâ [göster] vü ‘aklı harâb göster (G 18/4)

Ne serde neşve-i bâde ne elde peymâne [var]

Derûn-ı mey-kede çün kâse-i rebâb tehi (G 132/2)

3.2.2. Öznenin (Müsnedünileyh) Eksiltilmesi

Cümle diziminde öznenin hazfedilmesi, eylemi veya durumu kişisellikten çıkararak doğrudan yargının kendisine odaklanmasını sağlar. Türkçenin eklemeli yapısı sayesinde yüklemdeki şahıs ekleri özneyi işaret eden bir karine görevi görse de öznenin zikredilmemesi metnin ritmik akışını hızlandıran ve anlamı sezdirenen bir üslup yapısı olarak tercih edilir.

İncelenen beyitlerde (G 25/5) “inkârdan gelür” eyleminin öznesi olan “yâr”ın hazfedilmesi, sevgilinin bu tavrını genel karakteristik özelliğe dönüştürerek ifadeyi özne baskısından kurtarmıştır. Daha dikkat çekici bir örnek olan diğer beyitte ise (G 35/2) birinci mısra “yâr” öznesinin hazfiyla başlayan tasarruf, ikinci mısra sorulan sorunun (bâ’is ‘aceb) cevabında öznenin (sebeb/bâ’is) tekrar edilmesiyle devam eder. Burada sebep kelimesinin bir nevi boşluk olarak bırakılması, dikkati doğrudan sebep olarak gösterilen “kanlı gözyaşı” ve “kirpik diken” imajlarına götürür. Neşâtî, özneyi zikretmeyerek muhatabı bu boşluğu bağlamdan hareketle doldurmaya zorlamakta, böylece metin ile okur arasında dinamik bir anlamlandırma süreci kurmaktadır.

Kâlâ-yı sâbrı gâret iden düzd-i gamzedür

Sorsañ Neşâtîyâ yine inkârdan gelür (G 25/5)

İstemez yüz sürdüğüm dâmânına bâ’is ‘aceb

[Sebeb] Eşk-i hûn-âlûd-ı dide hâr-ı müjgânım mıdır (G 35/2)

3.2.3. Nesnenin Eksiltilmesi

Cümle diziminde nesnenin hazfedilmesi, eylemden etkilenen unsuru muhatabın zihinsel takdirine bırakarak metnin anlamsal yoğunluğunu artırır. Neşâtî nesneyi cümleden çekerek dikkati nesneden ziyade eylemin mahiyetine veya eylemi gerçekleştiren öznenin niteliğine yöneltir.

İncelenen bulgularda, nesne hazfının hem ana cümlede hem de yan cümlecik yapılarında etkili bir üslup aracı olarak kullanıldığı saptanmıştır. “Reşk itmemek olur mı [beni] melâ’ik” (G 32/5) mısrasında “beni” nesnesinin düşürülmesi, şairin kendi şahsını geri plana iterek sanatının melekleri dahi hayret içinde bırakan yüceliğini vurgulamaktadır. Diğer örnekte (G 131/3) ise

“hırkayı” nesnesinin bir zarf-fiil öbeği (şüst ü şû edüp) içerisine hazfedilmesi, dikkati temizleme eyleminin kendisine ve bu eylemin sonucunda hırkanın kazandığı yeni renge odaklamaktadır.

Reşk itmemek olur mı [beni] melâ'ik Neşâtîya

Gâhî elümde hâme ki ma'nî-tırâz olur (G 32/5)

İç o meyden kim idüp [hırkayı]gerd-i riyâdan şüst ü şû

Reng-bahş-ı hırka-i peşmînedür her cur'ası (G 131/3)

3.2.4. Zarf Tümlecinin Eksiltilmesi

Cümle diziminde zaman, durum, miktar ve kesinlik bildiren zarf tümleçlerinin hazfedilmesi, eylemin mahiyetini ve sınırlarını muhatabın sezgisine bırakır. Neşâtî bu düzeydeki eksiltmelerle yargıyı belirli bir zaman dilimine hapsedmekten kurtararak ona süreklilik ve mutlaklık kazandırır. Zarfın cümleden çekilmesi, mısranın anlam yükünü hafifletirken anlamsal belirsizliğin yarattığı estetik derinliği artırır.

İncelenen beyitlerde zaman ve kesinlik anlamı veren zarfların hazfı (G 32/2, G 27/1, G 65/5) şairin içinde bulunduğu hâleti bir andan çıkarıp ebedî bir sürece yaymaktadır. “Dil zevk-i vaslı [asla] tuymadı” (G 65/5) ifadesinde kesinlik anlamı veren zarfın eksikliği, ayrılık korkusunun gönül üzerindeki mutlak tahakkümünü ifade ederken “[Ne zaman ki] Meclise sâkî-i gül-çihre ki câm-âver olur” (G 27/1) dizesindeki zaman zarfı, bu neşenin her tekrarlanışında aynı evrensel hakikati doğurduğunu gösterir.

Böyle [hep] kaçır mı cân ile dil-dâdesinden âh

[Bir gün] Olmaz mı ol perî 'aceb âdem-âşinâ (G 3/2)

[Ne zaman ki] Meclise sâkî-i gül-çihre ki câm-âver olur

Rûh-ı Cemden dil-i rindâna peyâm-âver olur (G 27/1)

Dil zevk-i vaslı [asla] tuymadı bîm-i firâkdan

Hayfâ ki geçdi gamla [hep] Neşâtî dem-i neşât (G 65/5)

Özellikle aşağıdaki beyitte görülen durum zarfının hazfı, Neşâtî'nin üslup dehasını yansıtan bir aşkın akla galip gelişindeki o mucizevi sürati ve zahmetsizliği dilin yoğunluğuyla saklamıştır. “Biñ merhâleyi Kays-ı sebûk-pâyile [suhuletle] geçdük” (G 77/3) mısrasında aklî zihnin (akıl vadisi) aşılması imkânsız görülen engelleri, “ayağı çabuk” bir aşk rehberiyle (Kays) geride bırakılmıştır. Burada takdir edilen “suhuletle” zarfının hazfedilmesi, bu aşama eyleminin kelimelere dökülemeyecek kadar doğal ve kendiliğinden gerçekleştiğini hissettirir. Şair nasıl sorusunu cevapsız bırakarak bunu sağlamıştır.

Her hatvede bir der-pes idüp vâdî-i 'aklı

Biñ merhâleyi Kays-ı sebûk-pây ile [suhuletle] geçdük (G 77/3)

3.2.5. Dolaylı Tümlecini Eksiltmesi

Cümle diziminde dolaylı tümlecini hazfedilmesi, eylemin yöneldiği veya mekânsal olarak konumlandığı merkezi belirsizleştirerek ifadenin kapsamını genişletir veya muhatabı geleneğin sağladığı ortak referans noktalarına yönlendirir. Neşâtî dolaylı tümleci cümleden çekerek eylemin muhatabını bağlam üzerinden hissettirmekte, böylece mısra oluştururken gereksiz lafız yükünden kaçınmaktadır.

İncelenen bulgulara (G 12/2) “arz eyle hâlin [yâre]” yapısında görüldüğü üzere dolaylı tümlecini eksikliği şairin hâlini arz edeceği tek makamın zaten yâr olduğu gerçeğini sessiz bir kabul olarak sunar. Diğer beyitteki (G 68/3) feleğin aynasındaki paslanmışlık anlatılırken letafetin nerede/nede (onda) kalmadığının zikredilmemesi karamsar atmosferin tüm mısraya sirayet etmesini sağlayan bir boşluk yaratmıştır. Benzer şekilde (G 113/4) beytindeki “Gelmez [bana]

ferâğ-ı girye” dizesinde “bana” zamirinin hazfedilmesi, dinmek bilmeyen gözyaşlarını ferdi bir sızlanıştan çıkarıp şairin tüm varlığını kuşatan kaçınılmaz duruma dönüştürmüştür. Özellikle “Gülzâr-ı dü ‘âlem [bize] bir avuç hâr ile hasdur” (G 33/4) dizesindeki tasarruf dikkat çekicidir. Burada “bize” dolaylı tümlecinin hazfedilmesi, rintlerin her iki dünyaya karşı duyduğu tokgözlülüğü (istiğna) şahsi bir iddia olmaktan çıkarıp mutlak bir hakikat olarak sunmaktadır. Şair, dolaylı tümleci cümleden eleyerek dikkati “biz”den ziyade dünya ve ahiretin bir avuç diken hükmünde oluşuna yöneltmiştir.

Ol tâb mı var dilde ki ‘arz eyleye hâlin [yâre]

Virmiş tatalum gamzeleri lutf ile ruhsat (G 12/2)

Jengdâr itmiş ser-â-ser ‘âkıbet te’sîr-i âh

Yok [onda] letâfetden eser âyîne-i gerdûna bak (G 68/3)

Gelmez [bana] ferâğ-ı girye yine her bün-i müjem

Laht-ı cigerle tûde-i pergâle olsa da (G 113/4)

Müstagnî-i dehrüz ki yed-i himmetümüzde

Gülzâr-ı dü ‘âlem [bize] bir avuç hâr ile hasdur (G 33/4)

3.3. Tamlama Unsurlarının Eksiltilmesi

3.3.1. Tamlayanın (Muzafunileyh) Eksiltilmesi

İsim tamlamalarında tamlayanın hazf edilmesi, tamlananda yer alan iyelik ekleri ve metnin genel bağlamı sayesinde mısra yapısında bir hafifleme sağlar. Neşâtî tamlayanı kullanmayarak okuyucunun dikkatini doğrudan odak noktası olan varlığa veya imaja yöneltmekte, kelimeler arasındaki alakayı zihne devretmektedir.

İncelenen bulgularda (G 1/2, G 77/2) tamlayan hazfının genellikle bir önceki mısra da geçen kelimelerin oluşturduğu anlamsal zemine dayandığı görülmektedir. Örneğin “Cûlar gibi gülzârı gezüp” (G 77/2) mısrasının ardından gelen “[Gülzârın] her kûşesini” ifadesinde, tamlayanın düşürülmesi mısralar arasındaki bütünlüğü sağlamıştır. Benzer şekilde “hüsnün” ve “meftûnuñ” (G 53/3) gibi iyelik ekli kullanımlarda “senin” zamirinin hazfı, hitap edilen sevgilinin varlığını metnin her yanına sindiren bir üslup tercihidir. Özellikle “Şîr-i felekle pençeleşir [bizim] en zebunumuz” (G 54/5) mısrasındaki bu eksiltme, rintler topluluğunun ortak gücünü ortaya çıkarır. Burada “biz” kelimesinin düşürülmesi, özneyi sadece bir dil bilgisi unsuru olmaktan çıkarıp tüm topluluğa yayılan bir ruh hâli olarak sunmaktadır. Bu tür biçimsel tercihler hem vezin düzenine hizmet etmekte hem de sebk-i Hindî’nin arzuladığı o yoğun ve arı söyleyiş imkânını genişletmektedir.

Seyr-i bahâr eylesem bâgda bî-rûy-ı yâr

Her [bağın] güli bir şu‘le-i sûz-fezâdur bana (G 1/2)

Şâne sad çâk-i dü zülfüñ dil ü cân [senin] meftûnuñ

Çeşm-i mir’âtı dahı [senin] hüsnüñe hayrân buluruz (G 53/3)

Biz bir gürûh-ı bü‘l-‘acebüz kim Neşâtîya

Şîr-i felekle pençeleşür [bizim] eñ zebunumuz (G 54/5)

Hemîşe hâl-i ruhın [zülfünün] dâmeniyle setr eyler

Biz ol dü zülf-i ham-ender-hamuñ nesin gördük (G 76/4)

Cûlar gibi gülzârı gezüp yâd-ı ruhuñla

[Gülzârın] her kûşesini zevk-i temâşâyile geçdük (G 77/2)

3.3.2. Belirtilenin (Muzaf) Eksiltilmesi

İsim tamlamalarında tamlananın hazfedilmesi, tamlayanın (muzafunileyh) tek başına tamlamanın tüm anlamsal yükünü üstlenmesini sağlayan bir eksiltme biçimidir. Bu tür tasarruflarda muhatap, tamlayandan hareketle tamlananı takdir etmek durumundadır, bu da metni doğrusal bir anlatımdan çıkarıp imgesel bir yoğunluğa taşır.

İncelenen bulgularda (G 7/3) “geyürdi ahker-i sûzâna havfden sincâb” mısrasındaki “sincâb” kelimesi, muzafın hazfı yoluyla sincap postundan yapılmış kürk anlamını yüklenmiştir. Burada sincap, biyolojik bir canlı olmaktan çıkıp soğuğa karşı bir koruma aracına dönüşerek güçlü bir çağrışım değeri kazanmıştır. Şair post veya kürk gibi kelimeleri dışarda bırakarak okuyucuyu bu değerli nesneyi zihninde tamamlamaya ve anlamı bizzat bulmaya zorlamıştır. Benzer şekilde “seher [vakti]” (G 17/1, G 95/2) örneklerinde zaman bildiren asıl ismin düşürülmesi, “seher” kavramının sadece bir zaman dilimi değil, o vaktin serinliğini, rengini ve uyandırdığı duyguları içine alan daha geniş bir anlam alanına kavuşmasını sağlamıştır. Neşâtî’nin bu tür hazıfları sebki Hindî’nin talep ettiği anlamı örtme ve keşfettirme yönüne hizmet etmektedir.

Nedür bu şiddet-i sermâ ki sanma hâkister

Geyürdi ahker-i sûzâna havfden sincâb (G 7/3)

Geldi seher [vakti] gerdişe câm-ı dirahşân-ı subh

Olsa n’ola tâb-nâk çâk-ı girîbân-ı subh (G 17/1)

Nagamât itse seher [vaktinde] bülbül-i şûrîde nesîm

Gösterür dâ’ire-i gülde sabâ âhengin (G 95/2)

2.2.1. Mecaz-ı hazfî

Bir mecaz çeşidi olan mecaz-ı hazfî, bazı eserlerde aklî mecaz başlığı altında değerlendirilir. Asıl anlamı belirten kelimenin atılmasıyla yapılan mecazdır. Hazftan sonra kalan ibaredeki kelimelerden birinin anlamı değişmelidir. “Bu adresi bir de kahveye sor.” cümlesinin takdiri “kahvehanedeki insanlara sor”dur. “Kahve” kelimesinin manası değişmiştir. Mecazın bu türüyle hazf yoluyla yapılan icâz arasında yakın bir alaka bulunmaktadır. Bunun yanında bu tür mecaza verilen misaller mecaz-ı mürseli de anımsatmaktadır.²⁴ İcaz-ı hazf ve mecâz-ı mürsel ayrımında ilk adım, mecâz-ı mürsel sanılan kelimeyi düşürüp yerine ondan ayırt edilmeyecek karşılığı koymaktır. Bunu yaptıktan sonra ikinci adım mananın doğru olup olmadığını tespit etmektir. Mana doğruysa o sözün mecâz-ı mürsel olduğuna, doğru değilse yani gerçek mananın ortaya çıkması için tamlayan ya da tamlanana ihtiyaç duyulursa o sözü hakikatine haml ile icâz-ı hazfın bulunduğu kanaat getirilir.²⁵

İncelenen bulgularda şairin “meclis” (G 27/2, G 85/5) ve “âlem” (G 5/2) kavramlarını mecâz-ı hazfî yoluyla kullandığı görülmektedir. “Mecliste sâkî-i gül-çihre ki câm-âver olur” (G 27/2) mısrasında “meclis” kelimesi sadece fiziksel bir mekânı değil, o mekânda bulunan rintleri ve irfan ehlini karşılayacak şekilde anlam değişimine uğramıştır. Aynı şekilde “âlem” ifadesinde, aslında âlem halkı kastedilerek yer-insan ilişkisi kurulmuş, böylece şairin tavırlarına hayran olanın sadece soyut bir dünya değil, tüm insanlık olduğu vurgusu pekiştirilmiştir.

Meclise sâkî-i gül-çihre ki câm-âver olur

Rûh-ı Cemden dil-i rindâna peyâm-âver olur (G 27/2)

Meclise şî’r-i Neşâtî gibi virmezdi safâ

²⁴ Saraç, *Belâgat*, 81.

²⁵ Şahin Baranoğlu, “Abdurrahman Süreyyâ Mizânü’l- Belâğa” (doktora tezi, Ege Üniversitesi, 1999), 146.

Şevk-yâb olmasa dâ'im dil-i bî-kîne-i câm (G 85/5)

Olsa ne 'aceb 'âlem evza'uña dil-beste

El-hâk heme-etvâruñ rindâne degül mi yâ (G 5/2)

3.4. Fiilimsilerin Eksiltilmesi

3.4.1. Türkçe Fiilimsilerin Eksiltilmesi

Cümlede yan yargıları kuran ve temel yüklemi anlamsal olarak besleyen fiilimsilerin hazfedilmesi, mısra içindeki eylemsellik yükünü azaltarak odak noktayı doğrudan imaj nesnelere kaydırır. Neşâtî isim-fiil, sıfat-fiil, zarf-fiil türlerindeki bu tasarruflarıyla, muhatabın zihnindeki eylemi nesneyle özdeşleştiren bir boşluk bırakmaktadır.

İncelenen şiirlerde özellikle eylemin nesnesi zikredilip fiilimsinin hazfedildiği yapılar dikkat çekmektedir. “Hışm ile bu çîn-cebîn [göstermek]” (G 6/3) ifadesinde isim-fiilin düşürülmesi, kederin fiziksel dışavurumunu daha vurgulu kılarken diğer örnekte (G 9/2) şarap ve mehtap imajları arasındaki fiilimsi eksiltmeleri, içmek ve seyretmek eylemlerini mısranın ritmik akışı içinde birbirine kenetlemiştir. Mecnûn'un hikâyesine atıfta bulunan beyitte (G 134/1) ise tûy ile külâh arasındaki ilişkiyi kuran sıfat-fiilin (taktığı) hazfı, nesneler arasındaki bağı doğrudanlaştıran mısrayı bir tasvir levhasına dönüştürmüştür. Bu tür hazıflar, lafızda sağlanan yoğunlukla sebk-i Hindî'nin talep ettiği anlamı sezdirenen üslup karakterini teşvik etmektedir.

Yeter iy ye's yeter hışm ile bu çîn-i cebîn [göstermek]

Tengdür havsala-i kûşe-i ebrû-yı taleb (G 6/3)

Bak zîr-i turradan ruhına la'lin it hayâl

İnkâr olur mı bâde [içmek] ile zevk-i [temâşâ-yı] mâhtâb (G 9/2)

Mecnûn ki tahtgâh-ı mahabbetde şâh idi

Bâl-ı tuyûr farkına [taktığı]perr-i külâh idi (G 134/1)

3.4.2. Farsça Fiilimsilerin Eksiltilmesi

Klasik şiir dilinde Farsça birleşik sıfat yapısını kuran fiil kökenli unsurların hazfedilmesi, kavramlar arasındaki yapısal bağı muhatabın lûgat bilgisine ve metnin bağlamına emanet eden arı bir eksiltme türüdür. Neşâtî, bu tür tasarruflara birleşik sıfatların eylem bildiren kısımlarını yüzey yapıdan çekerek ismi saf bir nitelik odağına dönüştürmekte ve böylece mısra içerisinde bir anlam yoğunluğu sağlamaktadır.

İncelenen bulgulara, özellikle -bahş (veren), -keş (çeken) ve âver (getiren) gibi fiilimsilerin hazfı görülmektedir. “Germiyet-i sahbâda olan feyz-[bahş]i tarâvet” (G 12/5) mısrasında “feyz” isminin tek başına “feyz veren” anlamını üstlenmesi, tazeliğin (taravet) kaynağını daha dolaysız hissettirmiştir. “Hasret[-keş] zemîn-i sinede” (G31/2) örneğinde ise “hasret” kelimesi, düşürülen fiilimsi sayesinde bir duygu olmaktan çıkıp özneyi niteleyen bir karakter kazanmıştır. “Sahbâ[-âver]” (G 32/1) örneğinde görülen tasarruf ise şarabın sarhoş edici etkisini eyleme dönüştürmeden doğrudan nesnenin varlığı üzerinden duyurmayı amaçlar. Neşâtî'nin detaydaki bu hazıfları, sebk-i Hindî'nin derin hayal gücü evrenine kapı açar.

Zeyn itmede güllerle ruh-ı yârî Neşâtî

Germiyyet-i sahbâda olan feyz-[bahş]i tarâvet (G 12/5)

Her hûn-ı dîde penbe-i dâğ üzre kim düşer

Hasret(-keş) zemîn-i sinede güller güşâd olur (G 31/2)

Çeşmüñ ki gâhî dest-be-sahbâ[-aver]-yî nâz olur

Her bir girişme hûş-rübâ-yî niyâz olur (G 32/1)

3.4.3. Birleşik Sıfatın Eksiltilmesi

Hazfın örtük ve zihni zorlayan biçimlerinden biri olan birleşik sıfat tasarrufu, mısra içindeki iki imaj arasında köprü kuran nitelik grubunun tamamen yüzey yapıdan çekilmesidir. Neşâtî, bu yolla eylemin ve nesnenin karakteristik özelliğini bizzat zikretmek yerine mısradaki diğer unsurların oluşturduğu karşıtlık veya paralellik üzerinden bu niteliğin muhatap tarafından keşfedilmesini bekler.

İncelenen aşağıdaki beyitte zıt kavramların karşılaştırıldığı mısradaki bu tasarrufa gidilmiştir. “Şâm-ı kederi meş’al-i [ferah-zâ-yı] sahbâyile geçdük” mısrasında “keder akşamı”nı aydınlatan “şarap meşalesi”nin karanlığı dağıtma vasfı (ferahlık vermesi) yüzey yapıda zikredilmemiştir. Ancak “keder” ve “meşale” arasındaki doğal karşıtlık, şarabın meşale gibi aydınlatıcı ve ferahlatıcı bir işlev gördüğünü sessiz bir kabul olarak metne yerleştirir. Şair ferâh-zâ gibi birleşik bir sıfat grubunu hazfederek hem mısranın ritmik akışını pürüzsüzleştirmiş hem de şarabın neşesini doğrudan bir duygu olarak değil, karanlığı yok eden bir ışık metaforu üzerinden zihinde canlandırmıştır.

Yok tûregi-i gussa Neşâtî dilümüzde

Şâm-ı kederi meş’al-i [ferah-zâ-yı]sahbâyile geçdük (G 77/5)

3.5. Birleşik Fiillerin Eksiltilmesi

3.5.1. Yardımcı Fiilin Eksiltilmesi

Yardımcı fiillerin eksiltilmesi, mısradaki hareketi dondurarak anlatımı dinamik bir süreçten ziyade kalıcı bir durağan bir imaja dönüştürür. Neşâtî, isim soylu kelimelerin ardından gelmesi beklenen bu unsurları hazfederek yargıyı zamansız bir düzleme taşır.

İncelenen bulgulara, bu tür eksiltmelerin eylemi bir oluştan çıkarıp sabit bir duruma dönüştürdüğü görülmektedir. Örneğin “İsî-i la’li yine Hızr ile dem-sâz [oldu] (G 69/2) mısrasında “oldu” fiilinin düşürülmesi bu sırdaşlık hâlini belirli bir zaman dilimine hapsetmez, onu her an devam eden mutlak bir gerçeklik gibi sunar. Benzer şekilde, yârin hançerinin aksinin kaybolmasını anlatan mısradaki (G 28/4) mestûr [olur] yapısındaki yardımcı fiilin eksikliği, gizlenme eylemini bir tablo gibi dondurarak mısranın görsel gücünü arttırmıştır. Keza “zevke sebep [olan] (G 23/1) ifadesinde bağlayıcı unsurun dışarda bırakılması sebep ile zevk arasındaki ilişkiyi dolaysız hâle getirmiş, anlatımı eylemden arındırarak doğrudan nitelik odaklı kılmıştır. Bu tercihler vezin imkânlarını estetik bir avantaja dönüştürürken sebk-i Hindî’nin vasıflardan olan özlü ve yoğun (îcâz) söyleyişi biçimlendirmektedir.

Seyr iden gird-i lebûnde hat-ı nev-hîzüñi dir

‘İsî-i la’li yine Hızr ile dem-sâz [oldu] ancak (G 69/2)

Çeşmümde ‘aks-i hançeri mestûr (olur) giryeden

Gûyâ derûn-ı âbda mâhi nihân olur (G 28/4)

Bezm-i çemende zevke sebep [olan] ney mi cû mıdur

Hûnîn terânelerle gelû-yı sebû mıdur (G 23/1)

Neşâtî bazı kullanımlarında yardımcı fiili koruyup bu fiilin üzerine inşa edildiği ismi hazfederek anlamda bir boşluk oluşturur. Aşağıdaki beyitte yer alan “[Nasip] olmadı bir goncenün girmek Neşâtî koynuna” mısrasındaki eksiltme, gerçekleşmeyen bir arzusun (nasip) yarattığı mahrumiyet hissini dilsel bir yoklukla pekiştirir. Şair kelimeyi dilden çekerek mısrayı doğrudan bir olumsuzluk hükmüyle başlatmış, böylece hem vezin disiplinine uymuş hem de sebk-i Hindî’nin özelliklerinden olan arı ve duygusal yoğunluğu yüksek anlatıma ulaştırmıştır.

[Nasip]Olmadı bir goncenün girmek Neşâtî koynına

Gerçi kim üftâdelikde hem-çü şebnemdür gönül (G 82/5)

3.5.2. Kurallı Birleşik Fiilin Eksiltilmesi

Neşâtî, bazı mısralarda kurallı birleşik fiillerde zarf-fiil eklerini eleyerek dilin katı gramer yapısını esnetmiştir. “Ol[a]maz yine gamzeñ gibi mekkaâr-ı muhabbet” (G 13/2) mısrasında görülen bu özgün tasarruf, satandart bir olumsuzluk ifadesini beytin bağlamı sayesinde bir yeterlilik olumsuzuna dönüştürür. Şair, bu örnekte ek düzeyindeki bir eksiltmeyle mısranın söyleyiş yapısını pürüzsüzleştirmiş ve sevgilinin gamzesindeki eşsiz hilebazlığı daha keskin bir dille vurgulamıştır.

Sad fitne ile turrararuñ olsa da hem-dest

Ol[a]maz yine gamzeñ gibi mekkâr-ı mahabbet (G 13/2)

4. Eksiltmenin Cümle ve Cümleye Ait Unsurlar Düzeyinde Olması

4.1. Şart Cümlecğini Eksiltme

Şart cümlesinin kaldırılmasıyla yapılan bir eksiltmedir. “Gözüme görünmedi, yoksa başına kazalar gelirdi.” cümlesinde “yoksa”dan önce şartı ifade etmesi gereken görünseydi kelimesi çıkarılmıştır.²⁶ Neşâtî bu tür yapılarla genellikle istek veya emir kipiyle kurulan bir ifadeyi şart karinesine dönüştürerek anlatıma hem dramatik bir gerilim hem de mantıksal bir derinlik kazandırır.

İncelenen örneklerde “Zülfüñi ruhsâruñ üstinde perîşân görmesün” [görürse]” (G 93/4) ifadesinde görüldüğü üzere bülbülün sümbülü güle tercih etmesi eylemi sevgilinin zülfünü görmesi şartına bağlanmıştır. Ancak şair şart ekini kullanmak yerine “görmesin” emir kipi üzerinden bu koşulu hafzetmiştir. Benzer bir şekilde “Gûş-ı dile Neşâtîyâ nağme-i sâz degmesün [değerse]” (G 93/3) mısrasında saz nağmelerinin yüksek perdeden yankılanması kulağa değme şartına bağlı kılınmış, şart cümlesi sonuç cümlesinin yarattığı anlamsal baskıyla zihinde tamamlanmıştır. Bu tür tasarruflar, şiirdeki “eğer” ile başlayan didaktik tonu kırmakta, yerine eylemin gerçekleşme anındaki kaçınılmazlığını vurgulayan daha lirik ve acııcı bir söyleyiş ikame etmektedir.

Sünbülü tercîh ider bülbül çemende güllere

Zülfüñi ruhsâruñ üstinde perîşân görmesün [görürse] (G 93/4)

Meclis-i gamda aındurur perde-bîrûn nevâların

Gûş-ı dile Neşâtîyâ nağme-i sâz degmesün [değerse] (G 93/3)

4.2. Şartın Cevabını Eksiltme

Şart cümlesinden sonra gelen ve onun cevabı olan cümlelerin ifadeden düşürülmesi ile yapılır. Bu tarz cümlelere ceza cümlesi de denir. Bu tarz hazıflarda “Şöyle olsaydı.” gibi bir cümle söylenir ve “Şöyle olurdu.” gibi bir cümle ise söylenmez. Dolayısıyla ifadeden bir cümle çıkarılmış olur. Şartın cevabı olan cümleye ceza cümlesi de denir.

Sait Paşa, şartın cevabının hafzedilmesine üç sebep gösterir. Bunlardan ilki için yalnızca kısaltmaya riayet için hafz yapıldığını söyler. Örnek olarak ise arkadaşlar arasında “Bir gün tenezzüh için mesireye gidebilir miyiz?” diyen birine “Hava müsait olursa gidebiliriz.” denilecek yerde “Hava müsait olursa” denilmesini gösterir. İkinci ise vasfın ihata edemeyeceği bir şey olduğuna delalet için hafzedildiğini belirtir. Buna misal olarak fenalık eden bir kişiye hitaben “Hükümet şu hâline vakıf olursa” cümlesini verir. Üçüncüsü için sözü duyanın mümkün olan her yola [zihninin] gitmesi için hafız yapıldığını belirtir.²⁷

²⁶ Sevim, Özdemir, “Bir Belâgat Terimi Olarak İcâz”, *Ekev Akademi Dergisi*, no. 19 (2004): 320.

²⁷ Saliha Aydoğan, “Sa’id Paşa Mizanü’l-Edeb: İnceleme-Metin-Dizin” (yüksek lisans tezi, Ankara Üniversitesi, 2007), 352.

Şart cümlesinin cevabının hazfedilmesi muhatabı bir tahayyül boşluğu ile baş başa bırakır. Neşâtî, bu tür yapılarla şartı zikredip cevabı hazfederek beklenen sonucun kelimelerle ifade edilmeyecek kadar yüce ve hayret verici olduğunu ihsas ettirmektedir.

İncelenen örneklerde “Açılsa gül gibi sâkî/ dem-i bahâr olsa/ çekilse meclise bâde” (G 118/3) şeklinde sıralanan üçlü şart yapısının ortak bir cevaba bağlanmadan bırakıldığı görülmektedir. Sait Paşa’nın belirttiği üzere, bu tür bir hazıf hem ifadenin îcâzını sağlamakta hem vaat edilen mutluluğun betimlenemez niteliğine işaret etmektedir. Şair, zevk u sefanın mahiyetini söylemeyerek okuyucunun kendi iştıyakı nisbetinde bu boşluğu doldurmasına imkân tanımıştır. Benzer şekilde kış mevsiminin şiddetini anlatan diğer beyitte (G 7/2) ateş renkli şarabın buz tutması şartının ardından cevabın gelmemesi durumu mantıksal bir sonuçtan ziyade bir hayret imgesi olarak dondurmıştır. Neşâtî’nin bu bilinçli tasarrufları dili bir nakil aracından ziyade hissettirme aracına dönüştürerek sebk-i Hindî’nin talep ettiği mistik ve derinlikli atmosferi yansıtmaktadır.

Açılsa gül gibi sâkî dem-i bahâr olsa

Çekilse meclise bâde sebû sebû tâze [zevk u sefa olurdu] (G 118/3)

Cihân ki yek-sere yah-bestedür n’ola şimdi

Olursa bezmde yah-pûş âteşin mey-i nâb [ne acep](G 7/2)

4.3. Sebep Cümlesini Eksiltme

Bu tür eksiltmelerde sebep belirten ibare cümlede bulunmaz. Bunun yerine müsebbep kullanılır. Aşağıdaki beyitte (G 78/1), goncanın sırrını elden gizlemek gerek, yek-renk olanın bağrını kan etmesi gerek, ifadesinde “yek-renk olmak isteyen kişi” yani müsebbep söylenerek sebep gizlenmiştir. Diğer beyitte, ey Neşâtî gönlü karaların meclisinde [keyif almak için] meze yok, ifadesinde de sebep gizlenmiştir. Bir başka örnek, ey Neşâtî meyde [içmekle] olan neşe âlemi inkâr olur mu, [o] gönlü her türlü endişeden kurtarır, denirken mey söylenmiş ama “içmek” söylenmemiş.

Gonçenüñ sırrın kişi ilden nihân itmek gerek

‘Âşık-ı yek-reng olan bâgrını kan itmek gerek (G 78/1)

Bezminde Neşâtî meze yok tîre-dilânuñ

Meyden kadeh-i lâle gibi câmı tehîdür (G 21/5)

Eyler Neşâtîyâ dili her kayddan hâlâs

İnkâr olur mı meyde olan ‘âlem-i neşât (G 64/5)

4.4. Müsebbebin Eksiltilmesi

Bu tür eksiltmelerde sebep (neden) söylenir, müsebbep (sonuç) söylenmez, hazfedilir. Mehmet Rıfat bunu “Müsebbebi hafz edip sebeple iktifa etmektir.” diye açıklar ve “Bir hâkim bir mahkûma sen buna iki lira vereceksin, dese o mahkûm da müddeinin hâkime yakınlığını bilse de cevaben ‘Akrabanız olduğundan mı?’ dese akrabalık hükme sebep olarak müsebbebin hazfine sebep olması.” örneğini verir.²⁸ Burada dikkat edilirse sebep “akrabanız olduğu için mi” ifadesi söylenmiş, müsebbep “İki lira vereceğim.” hazfedilmiştir. Ahmet Hamdi’de müsebbebin hazfine “Her sene kaplıcaya girenler vücutça pek istifade ederlerdi, lehu’l-hamd ben deniz de girdim.” örneğini verir.²⁹ Burada sebep “Bu sene kaplıcaya ben girdim.” söylenmiş, müsebbep “Sıhhat buldum.” hazfedilmiştir. Said Paşa, “Bazen müsebbep (sonuç) cümlesi hazfedilip sebebin zikriyle yetinilir.” der. Buna “Falan zat kaç gündür görünmüyor. Acaba niçindir?” diye soran birine

²⁸ Halit Güneş, “Mehmet Rıfat Mecâmîü’l-Edeb Birinci Cilt (İnceleme-Metin)” (yüksek lisans tezi Trakya Üniversitesi, 2009), 93.

²⁹ Yılmaz, *Belâgat-i Lisân-ı Osmânî*, 237.

“Hasta olduğu içindir.” denmesi gibi, örneğini verir.³⁰ Burada sebep “hasta olduğu için” söylenmiş, müsebbep (sonuç) “görünmüyor” söylenmemiş.

Neşâtî’nin gazellerinde müsebbebin (sonuç) hazfine örnek bulunmamaktadır.

4.5. Olumlu Soru cümlesiyle Olumsuz Cümleyi Hazfetme

Bu tür eksiltmede olumlu bir soru cümlesi verilir. Bu soru cümlesi aslında sözde bir soru cümlesidir. Burada aslında soru anlamı dışında muhatabın sorulan soruya verilen cevabının kesin olduğu, tartışmaya açık olmadığı anlatılmak istenir. Bu tarz cümlelerde söyleyici bir durumu güçlü bir şekilde anlatır. Bu üslup özelliği günlük dilde ve şiir dilinde çok yaygın olarak tercih edilir.

Bu hazıf türü belâgatte “istifham” başlığı altında geçer. Bazen istifham edatları gerçek anlamlardan çıkarılarak haber anlamında kullanılır. Yani sorulan şey konuşan kişi tarafından bilinirken anlamı kuvvetlendirmek için soru sorulur. İstifham-ı inkârî ve ikrarî soru anlamı dışına çıkılarak haber olarak kullanılan istifhâmıdır. Soru cümlesi olumsuzsa “istifhâm-ı ikrârî” olur, olumluysa “istifhâm-ı inkârî” olur.³¹ Bu başlık altında incelenen eksiltmeler istifham-ı inkârî türündendir.

Mesela (G 11/3), bu yüz nurunun parıltısıyla o güzellik güneşine bakma gücünü [bulmak] mümkün müdür, diyen söyleyici aslında “kesinlikle mümkün değildir” demek ister. Bir diğer örnekte (G 44/4), gamın sersemliğinden meğer gönül azat olur mu, daima çektiği ki hasretin gözyaşındır, ifadesinde “azat olur mu” denirken aslında “azat olmaz” denmiştir. Diğer beyitte (G 89/5), ey Neşâtî gönül erbabına şimdi rağbet mi var, derken “rağbet yok” demek istemiştir. Benzeri bir eksiltme (G 88/2), naz ile nağmeler etsen gönülde takat mı kalır, ifadesinde “takat kalır mı” denirken aslında “takat kalmaz” demek istenmiştir. Yine, Neşâtî’nin şiiri çok yakıcı olursa [buna] şaşırılır mı, ifadesinde (G 44/5) aslında “şaşılmaz” denmiştir.

Kâbil midür bu tâbiş-i nûr-ı cemâl ile

Ol aftâb-ı hüsne getürmek nigâh tâb (G 11/3)

Humâr-ı gamdan olur mı gönül meger âzâd

Hemîşe çekdiği kim âb-nâk-i hasretdür (G 44/4)

Ragbet mi var [yok] erbâb-ı dile şimdi Neşâtî

Bîhûde hemân da‘vî-i ‘irfân iderin ben (G 89/5)

Dilde tâkat mı kalur nâz ile itseñ nagamât [kalmaz]

Hüsn ile hem gül ü hem bülbül-i gûyâsın sen (G 88/2)

‘Aceb mi şi‘r-i Neşâtî olursa ger pür-sûz

Semûm-ı firkat ile tâb-nâk-i hasretdür (G 44/5)

4.6. Olumsuz Soru Cümlesiyle Olumlu Cümleyi Eksiltme

Bu eksiltme yönteminde olumsuz soru cümlesi verilir ve olumlu cümle ifadeden kaldırılır. Bu tarz cümleler güçlü bir beklentiye ifade eder. Yaşanan olumsuz durumun sona erme ümidi bu cümlelerdeki genel eğilimdir. Söyleyici yaşanan olumsuzlardan uzaklaşma umudunu bu tarz cümlelerle muhataba aktarır. Belâgatte bu tarz olumsuz soru cümleleri istifham-ı ikrarî başlığı altında değerlendirilmektedir.

³⁰ Aydoğan, *Mizanü’l-Edeb*, 352.

³¹ Akın, M. *Hayrî’nin Belâgat’i*, 70.

İkrârî sorular mütekellimin zihninde kesinleşmiş bir yargı ve kanaati muhataba da tasdik ettirmeyi, bu yolla söz konusu düşünceyi muhatabın zihninde pekiştirerek müşterek bir mutabakat zemini oluşturmayı hedefler.³²

Olumsuz bir soru cümlesiyle başlayan aşağıdaki örnekte (G 60/2), hasret iniltisinin dostu olmak sana yetmez mi, denirken aslında “artık yeter” demek istenmiştir. Bundan sonra gelen (G 9/4), elinde kadeh, gece parlayan külâh [ile], o işveliği gören ayağının toprağına yudum gibi varıp düşmez mi, ifadesinde “düşmez mi” olumsuz sorusunun takdiri “düşer” fiilidir. Bir diğer örnek (G 64/2), dilberle şarap meclisinde geçen bir mutluluk anı Hızır ömrü ile Mesih’in hayatına değmez mi, ifadesinde sevgiliyle geçen bir anın her şeye değeceği anlatılmıştır. Dolayısıyla “değmez mi” denirken aslında “değer” demek murat edilmiştir. Diğer beyitte (G 71/5) geçen, senin ağlayan Neşâtî’ne aşk zevki yetmez mi, denirken aslında “yeter” demek istenmiştir.

Yetmez mi saña hem-demî-i nâle-i hasret
Ne hem-nefes ol nâye ne evtâr ile söyleş (G 60/2)
Düşmez mi cur’a gibi varup hâk-i pâyine
Sâgar be-kef o şûhî gören şeb-külâh-tâb (G 9/4)
Degmez mi ömr-i Hızra hayât-ı Mesîh ile
Dilberle bezm-i meyde geçen bir dem-i neşât (G 64/2)
Yetmez mi zevk-i ‘ışk Neşâtî-i zâruña
Neyler gönülde dâgdâga-i fikr-i vuslatuñ (G 71/5)

Sonuç

Neşâtî’nin gazelleri esas alınarak yapılan bu çalışmada eksiltmenin (hazf) sadece bir dil tasarrufu değil, aynı zamanda anlamı yoğunlaştıran ve şiirsel imajı kristalleştiren temel bir üslup stratejisi olduğu saptanmıştır. İnceleme sonucunda hazfın yalnızca söz dizimsel bir daralma (icâz) sağlamadığı aynı zamanda meânî, beyân, bedî disiplinleriyle de doğrudan ilintili estetik bir mekanizma olduğu tespit edilmiştir. Araştırma bulguları, Neşâtî’nin tasarruflarını üç ana düzlemde yoğunlaştırdığını göstermektedir:

Bunlardan biri morfolojik ve kelime düzeyidir. Ses düzeyindeki eksiltmelerde vezin ve ritim kaygısı ön plandadır. Özellikle ek-fiilin 3. Tekil şahıs çekimindeki (-dır) ve belirtme hâli (-i) ekinin hazfı mısra yapısını fazlalıklardan arındırmıştır. Kelime düzeyinde ise bağlaç ve edatların yoğun hazfı, kelimeler arasındaki anlamsal boşluğu okuyucunun sezgisine bırakarak metni dinamik bir yapıya kavuşturmuştur. Sıfat ve isim hazıflarında ise divan şiiri geleneğinin ortak hafızasından ustalıkla yararlanıldığı görülmüştür.

Cümle düzeyindeki hazıflar ise cümle öğelerinden yüklem ve özne eksiltmeleri tekrardan kaçınma ve şahıs karineleri üzerinden şekillenmiştir. İsim tamlamalarında tamlayan hazfının yoğunluğu, Neşâtî’nin iyelik ekleri üzerinden kurduğu “aitlik” dünyasının yansımasıdır. Fiilimsilerin ve yardımcı fiillerin eksiltmesi ise yan yargıları düşürerek ana imajı daha çarpıcı hâle getirmiştir.

Belâgat ve mantıksal yapı düzeyindeki eksiltmeler bir diğer dikkat çekici yöndür. Çalışmanın en özgün bulguları, cümle düzeyindeki mantıksal eksiltmelerdir. Özellikle şart cümleleri sebk-i Hindî’ye özgü kapalı ama derin anlatıma hizmet etmektedir. Olumlu soruyla olumsuz (istifhâm-ı inkârî) veya olumsuz soruyla olumlunun (istifhâm-ı ikrârî) hazfı, şairin

³² Ömer Uyan, “Şeyhülislam Yahya Divanı’ndaki Takrîr İstifham İfadelerinin Anlam ve Üslup Açısından İncelenmesi” *Korkut Ata Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, no. 8 (2022): 512.

okuyucuyu aktif bir anlam kurucu olarak metne dahil ettiğini ve yargılarını soru-cevap gerilimi üzerinden mutlaklaştırdığını ispatlamıştır.

Sonuç olarak Neşâtî, dili ekonomik kullanarak şiirin hayal gücü üzerindeki etkisini arttırmıştır. Eksiltili kısımlar tamamlandığında metnin dil içi çevirisinin kolaylaşması, bu hazıfların rastgele değil, dilin ve geleneğin sunduğu karineler çerçevesinde bilinçli bir sanat tercihi olduğunu göstermektedir. Bu tasarruflar, Neşâtî'nin şiirini lafızda yalın, anlamda ise katmanlı ve pürüzsüz kılan temel unsurlardan biridir.

Kaynakça

- Akın, M. (2016). *Ruşçuklu M. Hayrî'nin Belâgat'i inceleme-metin-terimler dizini* (Yüksek lisans tezi, İnönü Üniversitesi, Malatya).
- Alvan, T. (2015). Klasik Türk şiirinde îcâz'a dair tespitler ve teklifler. *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, 33, 135–164. <https://izlik.org/JA77FA74ND>
- Aydoğan, S. (2007). *Sa'id Paşa Mizanü'l-Edeb: İnceleme-metin-dizin* (Yüksek lisans tezi, Ankara Üniversitesi).
- Baranoğlu, Ş. (1999). *Abdurrahman Süreyyâ Mizânü'l-Belâğa* (Doktora tezi, Ege Üniversitesi, İzmir).
- Bilgegil, K. (2015). *Edebiyat bilgi ve teorileri*. Salkımsöğüt Yayınları.
- Cuddon, J. A. (2013). *A dictionary of literary terms and literary theory*. Wiley-Blackwell.
- Durmuş, İ. (1998). Hazif. In *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Vol. 17, pp. 122–124). Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Eker, S. (2003). *Çağdaş Türk dili*. Grafiker Yayınları.
- El-Cürcanî, A. (2015). *Delâilü'l-i'câz* (O. Güman, Çev.). Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları. (Original work published earlier)
- Güneş, H. (2009). *Mehmet Rifat Mecâmîü'l-Edeb birinci cilt (İnceleme-metin)* (Yüksek lisans tezi, Trakya Üniversitesi).
- İbnü'l-Esîr El-Cezerî. (1971). *El-Meselü's-Sâ'ir fî Edebi'l-Kâtib ve 'ş-Şâir* (C. 2). Dârü'l-Kitâbi'l-İlmiyye.
- Kaplan, M. (2019). *Neşâtî dîvânı*. T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Kara, Ö. (2002). Belâgat ilminde iki ifade biçimi: İtnab-îcâz. *Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 3, 249–298.
- Korkmaz, Z. (1992). *Gramer terimleri sözlüğü*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Özdemir, S. (2004). Bir belâgat terimi olarak îcâz. *Ekev Akademi Dergisi*, 19, 309–330.
- Saraç, M. A. Y. (2000). Îcâz. In *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Vol. 21, pp. 392–393). Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Saraç, M. A. Y. (2013). *Klasik edebiyat bilgisi belâgat*. Gökkuşbu Yayınları.
- Uyan, Ö. (2022). Şeyhülislam Yahya Divanı'ndaki takrirî istifham ifadelerinin anlam ve üslup açısından incelenmesi. *Korkut Ata Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 8, 509–524. <https://doi.org/10.51531/korkutataturkiyat.1132921>
- Uzun, G. L. (2011). *Metindilbilim*. Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Vardar, B. (2007). *Açıklamalı dilbilim terimleri sözlüğü*. Multilingual Yayınları.
- Yalçın, N., & Gülbil, U. (2022). Ahzâb sûresi örnekleminde îcâz-ı hazif olgusu. *Amasya İlahiyat Dergisi*, 18, 255–292. <https://doi.org/10.18498/amailed.1053631>

Yılmaz Orak, K. (2013). *Belâgat geleneğimiz ve Belâgat-i Lisân-ı Osmânî*. Kitapevi Yayınları.